

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკა

საქართველოს ბრძოლის
ისტორია
საქართველოს

IX-XIII საუკუნეები

საქართველოს ბრძოლის ისტორია IX-XIII საუკუნეები

თბილისი

ივ. ჯავახიშვილი.

სოციალური
ბრძოლის ისტორია
საქართველოში

IX—XIII საუკუნეებში

148.587
2

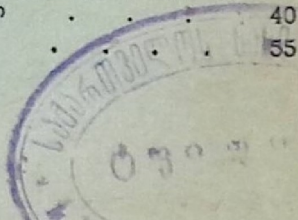
სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

სპვ-2000
შემოწმებულია

კორექტორი ვ. გიორგობიანი
წარმოებას გადაეცა 2/VII-34
დასაბეჭდ. ხელმოწ. 16/VIII-34

მთავლიტის რწმუნ. № 19
შეკვეთა № 230
ტირაჟი — 3.000

წინასიტყვაობა	გვ. I
სარჩევი	„ II
შემოკლებული ან ქარაგმიანი სათაურების განმარტება თავი პირველი. ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული უთანხმოებისა და ბრძოლის ანარეკლი IX—X ს. ს. საისტორიო თხზულებებში.	„ III 1
თავი მეორე. მემამულისა და მონასტრის მიწების მითვისების ცდა სოფლის მოსახლეობისაგან.	6
თავი მესამე. უთანხმოება და ბრძოლა საეკლესიო მისაცემლების გამო ანისის ქართველთა და ქალკიდონიან სომეხთა მრევლსა და სამღვდელოებას შორის 1218 წ.	9
§ 1. ამ ამბის შემცველი წყარო: ეტიფანე კათოლიკოზის 1218 წ. განაჩენი.	9
§ 2. ანისის ქართველთა და ქალკიდონიან სომეხთა მრევლსა და ხუცესთა შორის ამტყდარი ბრძოლის მიზეზი და მიმდინარეობა.	11
§ 3. ეტიფანე კათოლიკოზის მიერ 1218 წ. ამ უთანხმოების გარჩევა და მსჯავრდის დადება.	13
§ 4. ეტიფანეს განაჩენში მრევლის მისაცემელთა შორის დასახელებული წაღებაჲს, საწირავისა და შოლტის რეალური მნიშვნელობა.	17
თავი მესამე. ბრძოლა საქართველოს ეკლესიასა და მთავრობას შორის საეკლესიო მიწების გამო.	21
§ 1. ეკონომიურ-ფინანსიური კრიზისი საქართველოში XIII ს. შუა ათეულებში.	21
§ 2. მთავრობის ღონისძიება ამ კრიზისის შესანელებლად, მისი არსება, დანიშნულება და უფლებრივი საფუძველი.	24
§ 3. ამ სოციალურ-ეკონომიური გეგმისა და ღონისძიების თაოსანის ვინაობა.	28
§ 4. მთავრობის მოქმედებით გამოწვეული საეკლესიო უწყების გულისწყრომა და ბრძოლა მის გასაქარწყლებლად.	33
§ 5. ბრძოლით დამყარებული ვითარება მაშინდელ საქართველოში.	38
§ 6. 1263 წ. საეკლესიო კრების დადგენილება, მეფისადმი წარდგენილი მოხსენება და ულტიმატუმი	40
§ 7. შურისძიება მარცხისათვის.	55

II

შემოკლებული და ქარაგმიანი სათაურების განმარტება.

И. А. Н. — Известия Академии Наук (რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის უწყებანი).

საისტ. მოამბე—საისტორიო მოამბე. საქართველოს ცენტრ-არქივის ორგანო.

ქ^კბი—თ. ჟორდანია, „ქრონიკები და სხვა მასალები.“

ქ^ლი—ქართული.

ც^ა გვ^ლ ხანძთელისაჲ — ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ, პროფ. ნ. მარტის გამოცემა.

ც^ა სრპ^ნ ზრზ^მლსა — ცხოვრებაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, მ. ჯანაშვილის გამოცემა.

წ ი ნ ა ს ი ტ უ მ ა ო ბ ა.

წინამდებარე წიგნი დამოუკიდებელი ნაშრომი კი არ არის, არამედ ამოღებულია ჩემი „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ ჯერ გამოუქვეყნებელი სათანადო წიგნებითგან. ამიტომ მისი შინაარსის მთელი სისრულით გასაგებად აქა-იქ იმ ცნობების გათვალისწინება იყო საჭირო, რომელიც იმ წიგნებში მომეპოვება. მაგრამ, რაკი „საქ. ეკონ. ისტორიის“ ბეჭდვა ფერხდება და იმ წიგნების გამოქვეყნებას, საითგან სოციალური ბრძოლის IX—XIII ს. ს. ამბები მაქვს ამოღებული, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ბევრი დრო მოუწდება, საქართველოს ზოგადი ისტორიისათვის-კი ამ ფაქტების ცოდნა საჭირო, ამიტომ ამ ნაწილების „საქ. ეკონომ. ისტორიითგან“ დროებით ამოღება და ცალკეულ პატარა მონოგრაფიად გამოქვეყნება ვამჯობინე. რაკი იგი დიდი წიგნის მხოლოდ პატარა ნაწილია, ბუნებრივია, რომ მას მთლიანობა აკლდეს, მაგრამ სხვა გზა არ იყო. იმედი მაქვს, რომ ამ სახითაც აქ მოთხრობილი ამბები მკითხველისათვის საინტერესო იქნება, საქართველოს XIII ს. შესწავლასაც, რომლის შესახებ „ქართ. ერის ისტორიის“ III წიგნის გამოქვეყნება აქამდის ვერ მოვახერხე, ცოტად მაინც ხელს შეუწყობს. ვითარცა „საქ. ეკონ. ისტორიის“ ნაწილი, წინამდებარე წიგნში მონათხრობი ტფილ. სახ. უნივერსიტეტშია 1918—1928 წ-მდე არა ერთხელ და საისტორიო საზოგადოებაშიც ორი მოხსენების სახით მქონდა წაკითხული.

ივ. ჯავახიშვილი.

1934. 24. VII.

თ ა ვ ი ვ ი რ ვ ე ლ ი.

**ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული უთანხმოებები-
სა და ბრძოლის ანარქიული IX—X ს. ს. საისტორიო
თხზულებებში.**

„ქართული სამართლის ისტორიაში“ მოთხრობილი გვაქვს იმ ხანგრძლივი საყურადღებო ბრძოლის მიმდინარეობა, რომელიც საქართველოში IX—XII ს. ს.-ში იყო როგორც წოდებრივობის გარშემო, ისევე ხელისუფლების გამოც (იხ. წიგნი II, ნაკვეთი 2, გვ. 63—107, 123—186). იქვეა აღნიშნული მაშინდელი იდეალებიცა და მოძღვრებაც საკუთრებასა და შრომაზე (გვ. 33—62 და 92—107). ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული უთანხმოება და ბრძოლა-კი „საქართველოს ეკონომიურ ისტორია“-ში გვაქვს განსახილველი. მაინც გასაშუქებლად უხვი ცნობების იმედი არ შეიძლება რომ ადამიანს ჰქონდეს. უნდა გვახსოვდეს, რომ საისტორიო თხზულებებში, თუ საერო იყო, ავტორებს მიზნად მაშინდელი პოლიტიკური ამბების მოთხრობა ჰქონდათ დასახული, ხოლო, თუ საეკლესიო იყო, არც მათ დამწერთ, არც მათ წამკითხველთ, ცხადია, მაინცდამაინც სოციალური ბრძოლის ამბები არ აინტერესებდათ. ამიტომაც არის, რომ ასეთ ძეგლებში ამ საკითხის შესასწავლად იშვიათად თუ მოიპოვება ხოლმე ცნობები.

ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებულ უთანხმოებასა და ბრძოლაზე ყველაზე მეტად ცნობები, რასაკვირველია, საბუთებში იქნებოდა, მაგრამ სამწუხაროდ X ს.-დე ჯერ არც ერთი საბუთი არა ჩანს გადარჩენილი და XI ს.-ითგანაც ძალიან ცოტაა შერჩენილი. მით უფრო ძვირ-

ფასია ყოველი ცნობა, რომელიც ამა-თუ-იმ ძეგლში, თუ საბუთში მოგვეპოვება. მაგრამ ეს რამოდენიმე ცნობაც აქამომდე შეუძენველი და გამოუყენებელი იყო.

ზემოაღნიშნულ გარემოებათა შემდგომ, ვგონებ ცხადი უნდა იყოს, რომ ქვემოთ XI—XII ს.-მდე შესაძლებელია სოციალური ბრძოლის მხოლოდ ცალკეულ ეპიზოდებზე იყოს საუბარი.

მონასტრების დამაარსებელთა ცხოვრების ავტორებს აღნიშნული აქვთ, რომ ჩვეულებრივ ერის-კაცნი, მეტადრე სხვილი მემამულე აზნაურნი, ახალი მონასტრების აგებასა და სამონასტრო მეურნეობის აღორძინებას ყოველნაირად უწყობდნენ ხელს. უფრო ნაკლები ცნობები მოიპოვება მდაბიო ხალხის განწყობილების შესახებ, მაგრამ აქაც ჩვეულებრივ თანაგრძნობაზეა ხოლმე საუბარი. ასეთ შემთხვევაში-კი, უეჭველია, ინტერესთა წინააღმდეგობის გამო, ზოგჯერ შესაძლებელი იყო უთანხმოება და მტრობაც-კი ჩამოვარდნილიყო, რათგან, ცხადია, რომ, რაც უნდა ძლიერი ყოფილიყო ქრისტიანული რწმენა, როდესაც მონასტრის გაშენება მათ რაიმე განსაცდელს უქადდა, ეს გრძნობა მათი ეკონომიური ინტერესების შელახვით გამოწვეულს გულისწყრომას ვერ დახშავდა. მართლაც, მახლობლად მდებარე დაბა-სოფლების მკვიდრთ შორის მონასტრების გაშენებას ყოველთვის აღტაცება არ გამოუწვევია.

ამის გამომჟღავნებელი ორიოდამე ამბავი ბ. ზარზმელს აქვს მოთხრობილი.

იმ მიწა-წყლის პატრონმა მთავარმა, სადაც სერაპიონი თავისი მონასტრის გაშენებას აპირებდა, თურმე სერაპიონს განუცხადა: „მე არა მშურს ადგილი ესე“ და იმაზე უკეთესს აძლევდა კიდევაც (ც. ჯ სრპ. ზრზ-მლს, 14). ის თურმე ეხვეწებოდა: „არიან ადგილნი მრავალნი და კეთილნი და ნაშენებითა ღონიერნი“, სადაც თქვენ „ადგილნი

და შესავალნი და ყოველი საკმარი უხუებით გექმნებათო (იქვე, 15). ამ მთავარმა თავის ხელქვეითებს უბრძანა კიდევ: სადაც-კი რა მოეწონოთ, ამ ბერებისათვის მიწყალობები და, რაც-კი „განთიადითგან ვიდრე მწუხრამდე შემოწერით შემოვლონ, მიმიცემია მათდა“-ო (იქვე, 15).

მაგრამ იქაური მცხოვრებნი, მონადირენი და ზოგიერთი სოფლელნი, სრულებით ასეთი სტუმართმოყვარე და ბერთა-მოტრფიალე არ აღმოჩენილან. საკმარისი ყოფილა, რომ სერაპიონსა და მის თანამგზავრებს სამონასტროდ ადგილი დაბა ძინძეთის ტყეში ამოერჩიათ და მცირე ტალავრის, ანუ კარავის შენება დაეწყოთ, რომ სოფლელებს მაშინვე მათთვის წინააღმდეგობა გაეწიათ. ისტორიკოსის სიტყვით, „ეუწყა რაჟ უფალსა მის დაბისასა, ვითარმედ უცხოთა ვიეთთამე მონაზონთა ნებაგს ადგილსა მას აღშენებად მონასტერი“, ეს ამბავი მასაც და იქაურ მცხოვრებლებსაც, თურმე, ვერაფრად მოსწონებიათ, მათი იქ ჩასახლებაც სრულებით არ სდომებიათ, ეს „მათ არა ინებეს“-ო.

ბ. ზარზმელის სიტყვით, ასეთი არაჩვეულებრივი ამბავი ვითომც მხოლოდ იმიტომ უნდა მომხდარიყო, რომ ამ დაბის პატრონი და მცხოვრებნი „იყვნეს ყოვლითურთ მკეცებრივ, უწირავ და ბოროტ“. მათი მტრული განწყობილების ნამდვილი მიზეზი კი, რასაკვირველია, ის ბუნებრივი შიში იქნებოდა, რომ მონასტერს მთელი მახლობელი მიწაწყალი, მათ შორის მათი საკუთარი ადგილებიც, ხელთ არ ჩავარდნოდა.

აღსანიშნავია, რომ სოფლელთა მტრული გრძნობა და აღშფოთება იმდენად დიდი ყოფილა, რომ, ბ. ზარზმელისავე ცნობით, ბერთა იქ დასახლების წადილის გამო, „ზედა მიეტევნეს მათ“, ბერებს მივარდნენ ისე, რომ ისინი იძულებულნი ყოფილან იმ ადგილითგან „და-

სავალით მისსა ვითარ ორ მილიონ“-ის¹ სიშორეზე წასულიყვნენ „ადგილთა ყოვლად ტყე[ან]თა და უვალთა კაცთა მიერ“ (ც^ა სრპ^ნ ზრზ^მლს^ა, 8-9).

ასევე უკმეხად და მტრულად დაჰხვედრიან ადგილობრივი მკვიდრნი ზარზმის პირველ დამაარსებელთ მაშინაც, როცა ისინი „მიიწინეს შესაკრებელსა ორთა მათ წყალთასა“, სადაც მდგარა „წისქვილი, სახლი რამე შესაკრებელსა მას შუა წყალთასა, რომელსა საძმო ეწოდებოდა“. როდესაც ბერებს სამონასტრო სამფლობელოს „გარეშეწერით“ შემოსაზღვრა უნდოდათ, მაშინვე იმ დაბის მცხოვრებთ წინააღმდეგობა გაუწევიათ. ეს შემთხვევა ერთ თანამგზავრთაგანს ასე აქვს აღწერილი: როდესაც „ჩუენ გუენება“, რომ „გარეშეწერით შემოვლოთ სიმგრგულე მათ ადგილთა . . . , გვზილნეს რაჲ კაცთა მის დაბა-წისქვლისათა, იწყეს ყენებად ჩუენდა და, ვითარცა ცოფნი, წინარბიოდეს“ გზის გადასალობადაო (ც^ა სრპ^ნ ზრზ^მლს^ა, 16).

ცხადია, რომ ზემოაღნიშნული შემთხვევები ასეთი უთანხმოებისა და მტრული განწყობილების ერთად-ერთი მაგალითი არ იქნებოდა. ამაზეც ხომ არა გვეცოდინებოდა რა, ბასილ ზარზმელს ეს ცნობები წმინდანის, სერაპიონ ზარზმელის, ცხოვრებაში რომ არ შეეცანა. ვინ იცის, სხვა წმინდანთა და სამონასტრო, თუ საეკლესიო ქართველ მოღვაწეთა ცხოვრების აღწერილობას რომ ჩვენამდის მოელწია, ეგების რამოდენიმე კიდეც ასეთივე შინაარსის სხვა ცნობებიც შეგვძენოდა. ამიტომ, თუ მომავალში ზოგი ამ დაკარგულ წყაროთაგანი აღმოჩნდა, შესაძლებელია ამ საკითხის გასაშუქებლად კიდევ ახალი ამბები გაგვეგო.

თუ ზემოაღნიშნულ გარემოებას გავითვალისწინებთ და გვეხსომება, რომ მონასტრებსა და მახლობელ ადგილობ-

¹ მანძილის საზომის სახელია.

ეკლესიაშიც-კი შეჭრილა და უკმაყოფილების ნიშნად, ხან, ზოგ ეკლესიაში, თურმე მრევლი არ დადიოდა თავის მოძღვრის წირვა-ლოცვაზე, ზოგან კიდევ, სამწყსოზე სასურველი გავლენის მოსახდენად და მაღალ ნიხრზე დასათანხმებლად, თვით ხუცესი აკლებდა ხოლმე მრევლს წირვა-ლოცვას.

§ 3. ეტიჟანი კათოლიკოზის მიერ 1218 წ. ამ უთანხმოების გარჩევა და მსჯავრის დადგა.

ამ გამწვავებული ურთიერთობისა და ბრძოლის მოსპობა მხოლოდ გარეშე, ავტორიტეტით მოსილს, პირს შეეძლო და საქმემ თვით საქართველოს კათოლიკოზამდე მიაღწია კიდევ. 1218 წ. რომ ეტიჟანე კათოლიკოზი ქართული ეკლესიების საკურთხეველად ანისში ჩაბრძანებულა, იქ ამ უთანხმოების გარჩევას შესდგომია და თავისი განაჩენიც დაუდგია. საფიქრებელია, რომ პირადად თვით კათოლიკოზის ანისში ჩასვლას მიზნად იმდენად ახალი ეკლესიების კურთხევა არ უნდა ჰქონოდა, რამდენადაც ამ ატეხილი უთანხმოების გარჩევა და მოგვარება. ანისში ჩასვლისა და საქმის მთელი ვითარების გაგებისთანავე კათოლიკოზს უყოყმანოდ სამწყსოსთვის დაუჭერია მხარი და ანელ ხუცესთა ქცევა მკაცრად დაუგმია¹. თავის განაჩენსა და წაწერაში მასპირდაპირ აქვს ნათქვამი: როგორც ღმერთს, იესო ქრისტეს, ნაბრძანები აქვს, „უსასყიდლოდ მიგიდიეს, უსასყიდლოდ მისცემდით“-ო, თუ თქვენთვის „მე უსასყიდლოდ მომიცემიეს, არცა თქვენგან ჯერ არს სყიდვაჲ, ლოცვათა ერისა მიმართ“, —ისევე, ამ მცენების თანახმად, ლოცვისათვის მღვდელმა არავითარი სასყიდელი არ უნდა აიღოს. მით უმეტეს „ყოვლად უწესო არს აღებაჲ თქვენგანცა

¹ გასაოცარია, რომ პროფ. ნ. მარრი ამტკიცებდა, ვითომც კათოლიკოზი ეტიჟანე არც ერთ მხარეს არ მიჰმხრობოდა (იხ. op. cit., გვ. 1440).

გუიგუინთა კურთხევისათვის ასისა დრამისა“ და ამ-
დენისავე მკვდრისათვისაო.

ამაზე მკაფიოდ და მკაცრად ანელ ხუცესთა მოქმედების
დაგმოზა წარმოუდგენელია. ისიც-კი გასაკვირველია, რომ
საქართველოს ეკლესიის მწყემსთაგარმა მღვდლები ასე მოუ-
რიდებლივ და საჯაროდ გაკიცხა და მათ ქცევას „ყოფ-
ლად უწესო“ უწოდა! ანისის ქართველთა და ქალკიდო-
ნიან სომეხთა სამწყსოს კათოლიკოზის ამ სიტყვებში რასა-
კვირველია შეეძლო ანელი მღვდლების გაკიცხვა ამოეკითხა
და თავი ზნეობრივად მაინც დაკმაყოფილებულად ეგრძნო.

ამ მკაფიო განცხადების შემდგომ, ეტიფანე კათოლი-
კოზი ორსავე მხარეს აგონებს, რომ მოძღვარ-სამწყსოს
შორის სიყვარულზე დანყარებული ურთიერთობა უნდა სუ-
ფევდეს: „ყოველსა ზედა უფროსად საღმრთოთა იგი სიყუა-
რული ერთმანერთისაჲ მოიგეთ და ამით მიეცით სასურ-
ვო საღმრთოთა მცნებათაჲ“-ო. ქრისტიანობის ამ უზენაე-
სი მცნებისდა თანახმად, კათოლიკოზი ორსავე მოწინააღმ-
დეგე მებრძოლ მხარეს სთხოვდა: მრევლო, ხუცესნი
„თქვენ გიყუარდენ, ვითარცა მამანი სულიერნი, და მათ
უყუარდით, ვითარცა შვილნი“-ო.

მაგრამ ეტიფანეს, როგორც ჩანს, კარგად ესმოდა,
რომ იქ, სადაც ურთიერთობაში ფულის ანგარიში იყო
გარეული, და მას შემდგომ, რაც ხუცესთ თავიანთი ნიხ-
რის კვალობაზე მესაცემლის მისაღებად „დაჭირებას“
მიჰმართეს, წინანდელი „მამაშვილური“, სათნო დამოკი-
დებულების აღდგენა მარტო ცარიელი დარიგებითა და
მუდარით არ შეიძლებოდა. მეორეს მხრით, მისთვის ისიც
ცხადი იყო, რომ სახარების მცნება სამღვდლო მოვალეობის
უსასყიდლოდ ასრულების შესახებ იმ დროს და კარგა ხა-
ნია წინათაც უკვე მიუწდომელ იდეალად იყო ქცეული. თუ
ეტიფანე კათოლიკოზმა ანელ მღვდლებს ეს მცნება მაინც
მოაგონა, მხოლოდ იმ მიზნით, რომ მათთვის მათი ნიხრის

რივ მოსახლეობას შორის ზოგჯერ ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული უთანხმოება და მტრობაც-კი ყოფილა, მაშინ შესაძლებელია ზოგი აქამდე გაუგებარი ცნობაც გასაგები გახდეს. მაგალითად, საფიქრებელია, რომ გრიგოლ ხანძთელის მოწინააღმდეგემ და დაუძინებელმა მტერმა, უკანონო გზით გაეპისკოპოზებულმა, ცქირმაც ხანძთის მონასტრისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა ეკონომიურ ინტერესთა წინააღმდეგობითა და უკმაყოფილებით ისარგებლა, როდესაც მან იმ დროისათვის იმდენად არაჩვეულებრივი და მკვრეხელობად მიჩნეული საქმე მოაწყო, რომ „შეკრიბა ერი ანჩისაჲ და წარავლინა დარღვევად ხანძთისაჲ“. წაქეზებული სოფელენი თურმე „აღმოსვლასა ოდენ მზისასა მივიდეს“ ხანძთას მონასტრის დასანგრევად (გ. მერჩული, ცაგგლ ხნძთლსა, გვ. 43, სტრ. 46—50).

ანჩელთა ასეთი, იმ დროისათვის სრულებით გაუგონარი, განზრახვა და გადაწყვეტილება მათს უკიდურეს გულისწყრომასა და მღელვარებას ამჟღავნებს. ცქირს ხალხის მონასტრისადმი სამტროდ ასე სწრაფად აყოლიება არ შეეძლო, რომ ამისთვის ნიადაგი უკვე მომზადებული არ ყოფილიყო. ანჩელთა გადაწყვეტილების დაუნდობელი სიმკაცრე გვაფიქრებინებს, რომ აქაც მტრობა აგრარულ ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო აღმოცენებული.

მონასტრებსა და თვით მათ შეძლებულ მეზობლებს შორისაც ყოველთვის კეთილი განწყობილება არ ყოფილა. ამას თუნდაც ის ერთი საგულისხმო ცნობაც ამტკიცებს, რომელიც გ. მერჩულს აქვს მოთხრობილი. მისი სიტყვით, გრიგოლ ხანძთელის მოწაფის „ხანძთას ეპიტაფას“ ამობასა იყო ვინმე კაცი მდიდარი ანჭკორას, „რომელც სახელად თურმე წერტა ეწოდებოდა. მას თხები ჰყოლია და სადაც „თხათა მისთა სადგური ყოფილ არს“, იმას შემდეგ შიაც, ჯერ კიდევ გ. მერჩულის დროსაც-კი, „წერტაჲსნი“ ჰრქმევია. გრ. ხანძთელის ცხოვრების აღმ-

წერელს აღნიშნული აქვს, რომ „მას ჟამსა კაცი იგი მო-
მონაზონთათჳს მკსინვარედ იყო“ (გვ. პა, § პე). ბერებზე
გადამტერება შესაძლებელია თხათა საძოვრების გამო ყო-
ფილიყო ამტყდარი.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე .

**მეამაშულისა და მონასტრის მიწების მითვისების ცდა
სოფლის მოსახლეობისაგან.**

თუ ამ ხანაში, როდესაც, როგორც ცნობილია, ეკლე-
სიას ხალხზე უდიდესი გავლენა ჰქონდა, მაინც მოსახლეო-
ბასა და მონასტრებს შორის ეკონომიურ ნიადაგზე უთანხ-
მოება და მტრობაც-კი ჩამოვარდნილა, ცხადია, რომ წო-
დებათა და კლასთა შორისაც ამავე მიზეზით მაშინდელსა
და მერმინდელ საქართველოში უთანხმოებაც არა ერთხელ
მოხდებოდა, ბრძოლაც გაჩაღდებოდა და მტრობაც იქმნე-
ბოდა ჩათესლებული. მაგრამ, იმდროინდელი წერილობი-
თი ძეგლების მომეტებული ნაწილის დაღუპვილობისა და
გადარჩენილ ხელთნაწერთა ჯეროვნად შეუსწავლელობის
გამო, ზემოაღნიშნული მოსაზრების დამადასტურებელი
მაგალითი, ერთს გარდა, ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.
იმ ერთადაც კორიდეთის სახარებაში მინაწერის სახით და-
ცულს იმ საბუთს ვგულისხმობ, რომელზედაც „ქართული
სამართლის ისტორია“-ში უკვე მქონდა სისხლის სამართ-
ლის თვალსაზრისით საუბარი (იხ. II, 2 ნაკვ., გვ. 313--315).
იქვეა მოყვანილი ამ საბუთის მთელი ტექსტიც, ისე რომ
მისი გამეორება აქ აღარ დაგვკირდება.

ს. კორიდეთის მახლობელ პატრონს მურვანს ს. თიხ-
ჩეთში მამული ჰქონია, რომელიც, როგორც ჩანს, უკაც-
რიელი ყოფილა. ეს უძრავი საკუთრება მურვანს კორიდე-
თის მონასტრისათვის შეუწირავს იმ პირობით, რომ მისთ-

ვისა და აგათისათვის, რომელიც საფიქრებელია მისი მეუღლე იქნებოდა, სამარადისო ხსენება და ალაპი გადაეხადათ. ამ შეწირულების უფრო მეტი დაცულობისა და დაუკარგველობისათვის, მურვანს თავისი შეწირულობის წიგნი კორიდეთის სახარებაში დაუწერელ თავისუფალ ფურცელზე დაუწერია. თავითგანვე, თუ შემდეგში, ამ შეწირული მიწებით თურმე ს. თიხჩეთის მცხოვრებნი სარგებლობდენ, რა თქმა უნდა, გარკვეული ყოველწლიური გამოსაღებლით. მაგრამ შემწირველის შვილისშვილისა, ან და სხვა ერთერთი შთამომავლის, მურვანადვე სახელდებულის, დროს თიხჩელებს ეს მიწები მოულოდნელად თავიანთ საკუთრებად გამოუცხადებიათ. კორიდეთის მონასტერს რომ თავისი შელახული უფლება აღედგინა და სასამართლოში დაემტკიცებინა, რომ მითვისებული მიწები, შეწირულების გზით მიღებული, კორიდეთის მონასტრის ქონებაა, უნდა თვით შეწირულობის წიგნის დედანი წარედგინა. მაგრამ, როდესაც ბერებს კორიდეთის სახარება, სადაც ეს საბუთი იყო ჩაწერილი, ხელში აუღიათ და გაუშინჯიათ, შეწირულობის წიგნი ვეღარ უპოვიათ: მთელი ფურცელი ამოკრილი და მოპარული ყოფილა.

რაკი შეწირულობის წიგნი მოპარული აღმოჩნდა და შეწირული მიწაც მონასტერს უნდა დაჰკარგოდა, ამიტომ, ან შემწირველის კანონიერ მემკვიდრეს მონასტრისათვის თავისი წინაპრის შეწირულების უცილობელი მფლობელობის საშუალება უნდა მიეცა, ან და მონასტერი მისი წინაპრის საუკუნო სახსენებელს მოსპობდა. ქართული სამართლით, შეწირულება შენაწირვეის მიმღების მხოლოდ პირობითს ქონებად ითვლებოდა, საკუთრების უფლება-კი შემწირველის მემკვიდრეებს ეკუთვნოდათ (იხ. ჩემი „ქართ. სამართ. ისტ.“ II, 2 ნაკვ., გვ. 437--438 და 409--411). მურვანსაც ამ საქმეზე უნდა თავი გამოედვა.

მურვანი-კი რომ ამ საქმის გამორკვევას შესდგომია, ცხადი გამხდარა, რომ შეწირულების წიგნის ამოჭრა და მოპარვა ს. თიხჩეთის მთელი მოსახლეობის გადაწყვეტილებით უნდა ყოფილიყო მოწყობილი იმ მიზნით, რომ ამ მიწების სოფლისაგან დაპატრონებისა და საკუთრებად გამოცხადების წინააღმდეგ არც მონასტერსა და არც შემწირველის მემკვიდრეს სასამართლოში წერილობითი საბუთის წარდგენის საშუალება არ ჰქონოდა. ამნაირად ამ შემთხვევაში მემამულის მიწების გლეხთაგან დაპატრონების მცდელობა ყოფილა.

რაკი საბუთის ამოჭრა და მოპარვა მთელი სოფლის თაოსნობით ისე სწილუმლოდ ყოფილა მოწყობილი, რომ მურვანს ამის ფიზიკური აღსრულებელის ვინაობის გამორკვევა ვერ მოუხერხებია, მთელი სოფლის წინააღმდეგ მოქმედება-კი მურვანს, როგორც ჩანს, არ მოუსურვებია, თუ ვერ გაუბედნია, ამიტომ მურვანს თიხჩელებთან შეთანხმება უმჯობინებია. თიხჩელები მურვანის პირობებს დასთანხმებთან, რათგან თიხჩეთის ეს მიწები, ამ ახლად დადებული პირობის ძალით, ამიერითგან უკვე მათ ქონებად ხდებოდა მამულობით იმ პირობით, რომ მონასტრისათვის 50 ბოტინატი უნდა ეძლიათ სააღაპოდ, კორიდეთის მონასტერს-კი ეს ქონება უნდა სამარადისოდ დაეკარგა. თიხჩელებს უფლება ჰქონდათ მაინც კმაყოფილი ყოფილიყვნენ, რათგან, თუ ეს მიწები მთლიანად ვერ დაისაკუთრეს, უკვე უცილობელ ქონებად მიიღეს მაინც.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე .

უთანხმოება და გრძელსა ხანგრძლივად მისაცემლობის
გამო ანისის ქართველთა და ქალკილონიან სომეხთა
მკავლსა და სამღვდელთაგან შორის 1218 წ.

§ 1. ამ ამგის შემცველი წყარო: ეტიფანე კათოლიკოზის
1218 წ. განაჩენი.

1910 წელს ზაფხულში, ანისში გათხრის დროს, აკად. ნ. მარრმა ქვებზე ამოჭრილი ქართული ასომთავრული დიდი წარწერა აღმოაჩინა, რომლის ტექსტი ფოტოტიპური სურათით, რუსული თარგმანითა და პატარა მოხსენებითურთ იმავე წელს რუს. სამეც. აკადემიის უწყებებში გამოაქვეყნა (იხ. Изв. Акад. Наук. 1910 წ. გვ. 1433--1441: „Надпись Епифания, Католикоса Грузин“). ახლად ნაპოვნი ძველი ეტიფანე კათოლიკოზის 1218 წ. განაჩენი გამოდგა. რაკი სხვადასხვა ქვებზე ამოჭრილი ეს გრძელი წარწერა, დაშლილი აღმოჩნდა, ამიტომ, მიწითგან ყველა ქვების ამოღების შემდგომ, აკად. ნ. მარრს ამ ქვების თავდაპირველი რიგისა და წარწერის ტექსტის აღდგენა მოუხდა, რაც ადვილი საქმე არ იყო. ქვების სათანადოდ დალაგებისა და წარწერის წაკითხვის შემდგომ, უმთავრესი ყურადღება მან ამ ძველის პალეოგრაფიულ დახასიათებას მიაქცია (გვ. 1433--1437). მერმე მის მოხსენებაში ამ წარწერის ქართ. ტექსტი და რუს. თარგმანია მოყვანილი (გვ. 1437--1439) და სულ ბოლოს ორნახევარ გვერდზე (1439--1442) მოკლედ ამ ძველის სხვადასხვა-მხრივს მნიშვნელობაზეც არის ნათქვამი. არსებითად ამ წარწერის შინაარსს აკად. ნ. მარრი არ შეჰხებია, არამედ მხოლოდ ზოგადად აღნიშნულია, რომ ქართ. ეკლესიის რეფორმების ისტორიისათვისაც საინტერესოა (გვ. 1441).

იმისდა მიუხედავად, რომ ამ ძეგლის აღმოჩენის შემდგომ უკვე ბევრმა დრომ განვლო, იგი აქამომდე შეუსწავლელი და გამოუყენებელია, მას-კი იმდენად საქართველოს საეკლესიო რეფორმებისათვის არა, რამდენადაც სოციალური მოძრაობის ისტორიისათვის აქვს მნიშვნელობა.

რაკი რუს. სამეც. აკადემიის ის ორგანო, რომელიც ეტიფანე კათოლიკოზის 1218 წ. განაჩენის ტექსტია დაბეჭდილი, ჩვენში ძნელი საშოვნელია, და რათგან იგი, როგორც აღნიშნული მქონდა, განსაკუთრებით საყურადღებო წყაროა, ამიტომ, რომ ეს ძეგლი ყველასათვის მისაწვდომი გახდეს, ამ წარწერის ტექსტი აქვე მომყავს მთლიანად ისევე, როგორც აკად. მარკს თავის ზემოდასახელებულ ნაშრომში გამოქვეყნებული აქვს.

ეტიფანე კათოლიკოზის 1218 წ. წარწერა:

- 1 იტყუს კმაჲ საღმრთოჲ: „უსასყიდლოდ მიგიღიეს,
- 2 უსასყიდლოდ მისცემდით“, ესე იგი არს, გეტყუს || ღმერთი უკვდავი: ჩემდა რაჲ-მე გიცემიეს მადლისა მისთუს,
- 3 რომელი ჩემგან მიიღეთ? თქუნცა ჰყიდდით დიდსა || მადლსა ჩემგან უსყიდულსა. უკუეთუ მე უსასყიდლოდ
- 4 მომიცემიეს, არცა თქუნგან ჯერ არს სყიდაჲ ლოც || ვათა ერისა მიმართ. აწ, სასონო ჩემო ანელნო ხუ-
- 5 ცესნო, ნუ იქნებით დასაბრკოლებელ || სიტყუათ და ნუ-
- 6 ცა გარდაკდებით მოციქულთ მცნებასა ცუდისა და წარ-
- 7 მავალისათუს. ყოვლად უწეს || [ო] არს აღებაჲ თქუნ-
- 7 განცა გურგუნთა კურთხევისათუს ასისა დრამისა... || ...
- არსთ ძალი ედვას, პური აქამოს. ეგრეთვე მკუდრისათუს,
- 8 რომელი ქირს... || ...უფრო შესჭირდების მისისა სული-
- 9 საჲ. ეგდენივე ასისა ტფილურისა მიეცეს და... || პური
- აქამოს და სხუაჲ წაღებაჲ ძალისაებრად. ყოველი მისაცემელი
- 10 მღ[დელთა უბრკოლ]ებელი იყავნ თქუნდა მოსაცემლად.
- 11 მკუდრნო ამის ქალაქისანო ქართველნო. რ...ცა..[იგი] ||

- პირველად დიდად პატივცემდით. მღდელთაგან გიკ-
12 მს ლოცვაჲ და წირვაჲ. ნუ გეწყინების მათთვის ძა[ლი] || -
საებრი მისაცემელი. უფროსად მხიარულებით მისცემდით.
13 თუნიერ დაჭირებისა. რამეთუ მხიარ[ი] || ულებით მი-
საცემელი უყ<უ>არს ოჯფალსა. და თქუენ გიყ<უ>არდენ
ვითარცა მამანი სულიერნი და მათ უყ<უ>არდით ვ[ითარ-
14 ცა] || შვილნი სულიერნი. ლოცვასა ნუცა თქუენ დააკლ-
დებით და ნუცა თქუენ. ყოველსა ზედა უფროსად საღმრ-
15 თოჲ [იგი] || საყ<უ>არული ერთმანერთისაჲ მოიგეთ და
ამით მიეცით სასურვო საღმრთოთა მცნებათაჲ. ესე მე
16 ეტიფ || ანეს კათოლიკოზსა ჩემითა კელითა დამიწერია,
17 ოდეს ანის ეკლესიანი ვაკურთხენ. ტფილური ასი დრამა
იგი იყოს: დანგი ერთი გ მიეცეს. და ზროხის ტყავი
18 რომელ ერთობ წაგილია აქამდის, აწ საწირავად || ვე
მისცემდით თუთო შოლტს. და ჩუენ საეკლესიოთა წეს-
19 თაგან რად შევიცვალებით? ვინცა ესე ჩემი გა[გე] || -
ბული შეცვალოს, არ... ბრძანებაჲ ღმრთისაგან და მის-
თა წმიდათაგან ქორონიკონსა ვლპ.
20 *მ.ქ. მ.ქ. ხა თ.რ. ზეჩიფიერ ხე[ჩეფაყხა ხაქი]ა[ქი]-
ყი. ხა ქარაჲმ თაქრაქ ქაღაქი ქაქაქნი, ირ
ქაქაქიქიქნი რაქაქნი. ხე...*

§ 2. ანისის ქართველთა და ქალკიდონიან სომეხთა მამულ-
სა და ხუცესთა შორის ამტყდარი ბრძოლის მიზეზი და
მიმდინარეობა.

1218 წ. ოდნავ ადრე ანელ ხუცესთ ქ. ანისის ქართ-
ველ და ქალკიდონიან სომეხ სამწყსოსათვის საეკლესიო
მისაცემლების ოდენობა გაუდიდებიათ: გვირგვინთა კურთ-
ხევისა და მიცვალებულის დამარხვისათვის, მაგ., თურმე 100

დრამას თხოულობდენ და იღებდენ კიდევ. სხვა მისაცემ-
ლებიც, როგორც ეტყობა, საგრძნობლად გადიდებული
ყოფილა.

ანისში მღვდლებისაგან ჯვარისწერისა და დამარხ-
ვისათვის შემოღებულ ნიხრს, 100 დრამას, ანისის ქართ-
ველნი და ქალკიდონიანი სომხები აუღელვებია და ამ ნია-
დაგზე ჩამოვარდნილ უთანხმოებას მათ შორის წინათ არ-
სებული მშვიდობიანი დამოკიდებულება მეტად გაუმწვავე-
ბია. ნებაყოფლობით და ხალისიანად, „თუნიერ დაჭირე-
ბისა“, მრევლს ხუცებისათვის ამოდენი ფულის მიცემა
არ მსურდა, ამიტომ მღვდლებს, როგორც ეს ეტიფანე
კათოლიკოზის დარიგების შემცველი წარწერითგანა ჩანს,
თავიანთი ნიხრის კვალობაზე გასამრჯელოს მისაღებად
„დაჭირების“-ათვის მიმართვა უხდებოდათ ხოლმე. ფე-
ხის დაქერა-კი სხვისი უკიდურესი გაჭირვებით სარგებლო-
ბას ჰგულისხმობს. მწყემსისაგან თავის სულიერი შვილე-
ბის, სამწყსოს წევრთაღმი, ამისთანა მოპყრობა, რასა-
კვირველია, საკადრისი საქციელი არ იყო და სიძულვილის
მეტს მრევლში ხუცესს არაფერს მოუხვეჭდა.

რათგან ამ ნიხრით სამწყსოს წევრთა ქონებრივი
ინტერესი ერთნაირად ილაზებოდა, ამიტომ ამოდენი ფუ-
ლის გამოღების მომთხოვნელი მღვდლებისათვის წინააღმ-
დეგობა, როგორც ეტყობა, ყველას გაუწევია. ამის წყა-
ლობით დამოკიდებულება უფრო გამწვავებულია და ხუ-
ცესნი და მრევლი ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად ქცეულან.
ამის საბასუხოდ მრევლს თავიანთ ხუცესთათვის წინანდე-
ბურად „ყოველივე მისაცემელი მღვდელთა უბრკოლებე-
ლი“-კი არ დაუტოვებია, არამედ იმასაც თავის მხრით
ყოველგვარი საშუალებით მისაცემლების გამოღების დაბრ-
კოლება დაუწყია.

ამ ორ მტრულად განწყობილ ბანაკს შორის დამო-
კიდებულება იმდენად გამწვავებულია, რომ ბრძოლა თვით

მთელი შეუსაბამობა ცხად-ეყო. ხუცესთა სრულ უსასყიდ-
ლობაზე ანისის ქართველი მკვიდრნიც, რასაკვირველია,
ლაპარაკს არ დაიწყებდნენ.

ამისდა მიხედვით, საქართველოს ეკლესიის საკეთ-
მპყრობელმა ანისის სამწყსოს შემდეგი დარიგებით მიჰ-
მართა: რათგან კარგათ იცით, რომ „მღდელთაგან გიკმს
ლოცვაჲ და წირვაჲ, ნუ გეწყინების მათთვის ძალისაგე-
რი მისაცემელი. უფროსად მხიარულებით მისცემდით
თუნიერ დაქირებისა, რამეთუ მხიარულებით მისაცემელი
უყუარს უფალსა“-ო.

ანელ ხუცესთა ნიხრად დადებული 100 დრამის
მაგიერ, მაშასადაჲ, კათოლიკოზს მხოლოდ „ძალისაგე-
რი მისაცემელი“ მიაჩნდა სამართლიანად. სამწუხაროდ,
ეტიფანე კათოლიკოზის 1218 წ. წარწერის სწორედ ის ად-
გილები, სადაც ამ „ძალისაგებრი მისაცემლის“ ოდენობაა
განსაზღვრული, დაზიანებულია და ზედმიწევნით ტექსტის
აღდგენა ძნელია, მაგრამ წარწერის ბოლო ნაწილი ამ და-
ზიანებული ადგილების შინაარსის გაგების საშუალებას
მაინც გვაძლევს.

ეტიფანე კათოლიკოზის სიტყვით, უთანხმოება ისე
უნდა ყოფილიყო გადაწყვეტილი, რომ, როგორც გვირგ-
ვინის კურთხევისათვის, ისევე მიცვალებულისათვის წესის
აგებაში ხუცესს „ეგდენივე ასისა ტფილურისა (რგულისხ-
მება ფული: დრამა) მიეცეს“ და რაოდენიც „ძალი ედვას,
პური აქამოს“-ო. ხოლო მიცვალებულის დასაფლავებაში
მღვდელს „სხუაჲ წაღებაჲ ძალისაგებრად“ მისცენო.

მაგრამ ასი ტფილური დრამა ანელ ხუცესთ ისე
კი არ უნდა მიეღოთ, როგორც მათ მსურდათ, არამედ იმ
ვარაუდითა და ანგარიშით, რომ „ტფილური ასი დრამა
იგი იყოს: დანგი ერთი გ (ე. ი. სამში) მიეცეს და ზრო-
ხის ტყავი, რომელ ერთობ წაგილია აქამდის, აწ საწირა-
ვადვე მისცემდით თუითო შოლტს“-აო.

მაშასადამე, ეტიფანე კათოლიკოსს მისაცემელის ოდენობა ისე შეუმცირებია, რომ სამი დანგის მაგიერ ერთი დანგის გამოღება დაუწესებია¹ და ხუცესისათვის მისაცემელი მრევლს სწორედ ამ ვარაუდით უნდა გამოეღო. სამწუხაროდ, რამდენი დანგი ითვლებოდა ამ დროს ერთ დრამაში, ამაზე ჯერ ცნობები არ მოგვეპოვება. თავდაპირველი შეფარდებით-კი დანგი, როგორც ამას თვით სახელიც ცხადყოფს, დრამის $\frac{1}{4}$ -ედ იყო. მაგრამ შემდეგში დანგი დრამის $\frac{1}{6}$ -ელადაც ფასობდა. ხოლო საქართველოში XVI—XVII ს. თეთრში ხუთი ორიანი დანგი ითვლებოდა (იხ. ჩემი „ქლი საფას-საზომთა-მცოდნეობა, ანუ ნუმისმატიკა—მეტროლოგია). მაგრამ, როგორადაც არ უნდა ვიანგარიშოთ, რაკი წინანდელი ყოველი 3 დანგის მაგიერ მრევლს ამიერითგან 1 დანგი უნდა გამოეღო, ცხადია, რომ მისაცემლის ოდენობა ეტიფანე კათოლიკოსს სამჯერ შეუმცირებია და, ამისდა მიხედვით, 100 ტფილური დრამის მაგიერ, ყოველ ანელ ქართველს ან ქალკიდონიან სომეხს მკვიდრს უნდა 33 ტფილურ დრამაზე ცოტა მეტი გამოეღო. ამოდენა ფულის გამოღება გვირგვინთა კურთხევისა და მიცვალებულის წესის აგებისათვის ეტიფანე კათოლიკოსს, მაშასადამე, „ძალისაებრ მისაცემლად“ მიაჩნდა.

გვინგვინის კურთხევის ან მიცვალებულის დასაფლავების შემდგომ, ახალ ჯვარდაწერილების ნათესაებმა და კირილუფლებმა ჩვეულებისამებრ მხოლოდ რაოდენიც ოჯახს „ძალი ედვას, პური აქამოს“-ო, უბრძანებია ეტიფანე კათოლიკოსს ანისში. აქაც ეტყობა ანელ მღვდლებს მაღა გახსნილი ჰქონიათ და თავის მრევლისაგან, როგორც ჩანს, მოქარბებული მასპინძლობა მოუთხოვიათ. ქართული

¹ ეს გარემოება აკად. ნ. მარსაც აქვს თავის მოხსენებაში აღნიშნული.

ეკლესიის საკეთმბურობელს აქაც მრევლისათვის დაუ-
კერია მხარი და ხუცესთა მადისათვის საზღვრის დაღე-
ბა საჭიროდ უცნია.

§ 4. ეტიფანეს ბანაჩინში მრევლის მისაცემელთა შორის და-
სახელდებული ვალბაჟს, საწირავისა და შოლტის რეალური
მნიშვნელობა.

პროფ. ნ. მარრს, ალიშანის *Շիրակ*-ის (გვ.
63—64) დამოწმებით, აღნიშნული აქვს, რომ ანისის სო-
მეხთა ეპისკოპოზმა გრიგოლმა ის წესი, რომლის ძალითაც
ანისის მცხოვრებნი მოვალენი იყვნენ ანისის სომეხთა ეპის-
კოპოზისათვის ყოველ წლივ აღდგომა დღეს ზვარაკის
ტყავი მიერთმიათ ხოლმე, გააუქმა. ნ. მარრი ფიქრობ-
და, რომ ეტიფანე კათოლიკოზის ანისის 1218 წ. წარწე-
რაშიც სწორედ ასეთ ზვარაკის ტყავზე იყო საუბარი და
ეგონა, რომ გრიგოლ სომეხთა ეპისკოპოზისაგან ზვარაკის
ტყავის მისაცემლის ამოკვეთილობამ ქართველთა სამრევ-
ლოც ამ ზვარაკის ტყავის მისაცემლის მოწინააღმდეგედ აქ-
ცია დამისი და სხვა მისაცემლის გაუქმების მეზრძოლად გაჰ-
ხადა (Надпись Епифания, Католикоса Грузии. И.А.Н
1910 წ., გვ. 1440). ნამდვილად-კი კათოლიკოზ ეტიფანეს
ანისის 1218 წ. წარწერის „ზროზის ტყავი“ სრულებით
სადღესასწაულო ზვარაკის ტყავს არ ჰგულისხმობდა და
სამწყსოსა და ხუცესთა შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოე-
ბაც ტყავის მისაცემლის გამო არ ყოფილა ატეხილი.

ეტიფანე კათოლიკოზის ანისის 1218 წ. წარწერაში,
დამარხვაში ხუცესისათვის დაწესებულს მისაცემელზე და
პურისკამა-ქელეზზეა საუბარი და ამ ადგილას დამატებუ-
ლია: „და სხუაჲ წაღებაჲ ძალისაებრად“—ა.ო. ხოლო ამა-
ვე ძეგლის ბოლოში ნათქვამია: „და ზროზის ტყავი, რომ-
ელ ერთობ წაგიღია აქამდის, აწ ხ ა წ ი რ ა ვ ა დ-ვე მისცემ-

დით თუითო შოლტსა“-აო. პირველი წინადადებისა და მეტადრე ტერმინი წაღებაჲ-ს, ისევე როგორც მეორე წინადადების ტერმინების საწირავი-სა და შოლტი-ს მნიშვნელობის გასაგებად, უნდა გავიხსენოთ, რომ პირველი წინადადება კათოლიკოზის იმ განკარგულების ნაწილია, რომელიც მაცვალებულის წესის აგებისა და დამარხვისათვის დაწესებულ მისაცემელს ეხება. ამისდა მიხედვით, ცხადია, რომ აქ საუბარი იმაზეა, რაც მკვდრის ოჯახითგან ხუცესს, ფულად მისაცემელს გარდა, კიდევ უნდა, ან შეეძლო წაეღო. მაგრამ მარტო ანისის 1218 წ. წარწერის ცნობებით ამაზე მეტის გაგება არაფრისა შეიძლება.

ერწო-თიანეთის სარგოს გარიგების წიგნისა და წილკნელის სარგოს გარიგების წიგნის ცნობების (მათ შეს. ჩემი „საქართ. ეკონ. ისტორიის“ იმ წიგნშია საუბარი, რომელიც გადასახადების სისტემას ეხება) წყალობით-კი ეტიფანე კათოლიკოზის განკარგულების შინაარსი სახუცო სარგო-მისაცემლის შესახებ უკვე გასაგები ხდება. ერთი იმ ტერმინთაგანი, რომელიც მაცვალებულის ქირისუფლებისაგან ხუცესისათვის მისაცემ გამოსაღებელს აღნიშნავდა, ეტიფანეს წარწერაშიც იხსენიება კიდევ. მისი სიტყვით, ანისის სამწყსოს წევრთ საწირავად წინათ ზროზის ტყავი უძლევიათ: ასე ყოფილა გადაკვეთილი „საეკლესიო წესებ“-ში. ამ ოდენობის მაგიერ ქართული ეკლესიის საკეთმპყრობელს გადაუწყვეტია, რომ ხუცესისათვის მხოლოდ თითო შოლტი-ღა უნდა მიეცათ. აქ ერთგვარ დაბრკოლებას მხოლოდ ის გარემოება წარმოადგენს, რომ წილკნელის სარგოს გარიგების წიგნში საწირავად არსად არც ძროხის ტყავი და არც „შოლტი“ მოხსენებული არ არის, საერთოდ ასეთი გადასახადი არა ჩანს. მაგრამ თუ იქ ამნაირი მისაცემელი არ გვხვდება, სამაგიეროდ მასზე უფრო აღრინდელ ძეგლში მკითხველი ამ გვარ ცნობებს იპოვის.

ერწო-თიანეთის სარგოს გარიგების წიგნში „შოლ-
ტი-ქალამანი“ შემდეგ სოფელს, — კიდარს, გუგუდს-
ჯუარს, ნოკორნას, შიგონასძის ქედს, თორნს და წიაბეთს,
— ჰქონია მისაცემლად დაკისრებული, ხოლო ს. ძაგუს უნდა
„ცხურის ტყავი მკარი“ გამოეღო. უფრო მეტი მნიშვნელობა
სამთავნელის სარგოს გარიგების წიგნის იმ ცნობასა
აქვს, რომელშიც ნათქვამია: „რომელიც ხუცესი იყოს და
ამისი (ე. ი. სამთავნელის) სამწყსო ეჭიროს და მოკუდეს,
თუ შეეძლოს, მართებული მსახურის საწირავი მიაართვას
(სამთავნელს მისმა სახლობამ), უკუეთუ არა, ერთი
ტყავი მხარი“-ო (იხ. ამის შესახებ იქვე „გადასახადების
სისტემა“).

შემომოყვანილთაგან ცხადი ხდება, რომ „ტყავი“
ჯერ კიდევ XV ს.-ში საწირავად ითვლებოდა. ანისის 1218
წ. წარწერისა და სამთავნელის სარგოს გარიგების წიგნის
ცნობები ერთმანერთისაგან მხოლოდ იმ მხრივ განსხვავდებო-
ბიან, რომ XIII ს. დამდეგს „ზროხის ტყავი“ ჭირი-
სუფალი მრევლისაგან ხუცისათვის მისაცემ საწირავად
ითვლებოდა, XV ს.-ში-კი „ტყავი მკარი“ უკვე ეპის-
კოპოზისათვის ხელქვეითი გარდაცვლილი ხუცესის
ოჯახისაგან მისაცემ საწირავად იხსენიება. ამ მხრივ საუ-
კუნეთა განმავლობაში თვალსაჩინო ცვლილება მომხდარა,
მაგრამ ძროხის, ან საზოგადოდ საქონლის ტყავს თავისი
დანიშნულება საეკლესიო მისაცემელთა სისტემაში მაინც
შეუნარჩუნებია.

ყოველივე ზემონათქვამის შემდგომ, უფრო ადვილი
მისახვედრი უნდა იყოს, თუ დანამდვილებით რას ჰგუ-
ლისხმობდა ეტიფანე კათოლიკოზი, როდესაც ანისის
მკვიდრთ და ხუცესთ აგონებდა, რომ მიცვალებულის ჭირი-
სუფალთაგან ხუცესს „სხუა წაღება ძალისაებრ“ ეძლეო-
და ესო. უეჭველია, აქ ისვე იგულისხმება, რასაც
შემდეგში ნიშანი ეწოდებოდა, რომლის ძალითაც მწირ-

ველს მიცვალებულის ტანისამოს-სამკაულისა და მოკაზმულობის გარკვეულ ნაწილს აძლევდენ ხოლმე. ამ მისაცემლის ოდენობის თაობაზეც, როგორც ჩანს, ანისის მრევლსა და მღვდლებს შორის უთანხმოება ყოფილა. სამწყსოს ეს ნიშანი ეტყობა დიდად მიაჩნდა.

აღსანიშნავია, რომ კათოლიკოზს ეტიფანეს აქაც მრევლისათვის დაუჭერია მხარი: მას საგრძნობლად შეუშუქირებია იგი და, გარკვეული ოდენობის მაგიერ, ნიშნის მიცემა შეძლების კვალობაზე დაუწესებია.

იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად შეუშუბუქდა 1218 წ. შემდგომ საწირავის ტვირთი ანისის ქართველთა და ქალკიდონიან სომეხთა სამრევლოს, უნდა ტერმინი **შოლტი**-ს მნიშვნელობა ვიცოდეთ. ეს სიტყვა ქართულ მწერლობაში ამაზე გაცილებით უფრო ადრინდელ ძეგლებშია ნახმარი. ნიკორწმინდის XI ს. სიგელში მაგ. ნათქვამია: „კივშს ზოსქლელისაგან ვიყიდე ვენაკი და მივეც კარი ა(1), საკნისი გ(3) და ქალამანი **შოლტი** ა(1)“-ო (ქ.ბი II, 48). XIII—XIV ს. ერწო-თიანეთის სარგოს გარიგების წიგნშიც ეს ტერმინი ხშირად იხსენიება, საბა ორბელიანის განმარტებით **შოლტი** არის „ტყავის ნაქერი გრძლად“ (ლექსიკ.). ხოლო, პროფ. ნ. მარჩის სიტყვით, გურიაში მოხუცებულებს ჯერ კიდევ ჰხსოვებიათ, რომ წინათ მღვდელს აძლევდენ საქონლის ტყავს, რომელიც ორი ტერფის სიგანეზე, შუაზე, უგრძელეს ადგილას, სიგრძლივ იყო ხოლმე ამოჭრილი (იხ. მისი „Надпись Епифания, Католикоса Грузин“: И. А. Н. 1910 წ. გვ. 1436. შენ. 1).

საფიქრებელია, რომ ხუცესისათვის საწირავად ძროხის მთელი ტყავის მისაცემელი მარტო ანისში-კი არა, არამედ მთელ მაშინდელ საქართველოშიც იქნებოდა „საეკლესიო წესად“ მიღებული. მაგრამ, თუ მერმინდელ სარგოს გარიგების წიგნებს გადავშინჯავთ, დავრწმუნდებით

რომ, ამ ოდენობის მაგიერ, XIII—XIV ს.-ში „ტყავი მკარი“ უკვე გარდაცვლილი ხუცესის ოჯახის მისაცემლად სწერია ეპისკოპოზისათვის, სოფლის კაცნი-კი მხოლოდ „შოლტი ქალამანი“-ს გამომღებნი ყოფილან (იხ. ერწო-თიანეთის XIII—XIV ს. და სამთავნელის 1459 წ. სარგოს გარიგების წიგნები). ცხადია, რომ ეტიჟანე კათოლიკოზის 1218 წ. განკარგულებას საქართველოს სხვა სამრევლოებშიც ამ საეკლესიო მისაცემელის ოდენობის შემცირება მოჰყოლია. მომავალი გვიჩვენებს, თვით საქართველოში საწირავის ოდენობის ასეთი შემცირება უმტკივნეულოდ მოხდა, როგორც კათოლიკოზ ეტიჟანეს 1218 წ. განკარგულების ბუნებრივი შედეგი, თუ აქაც მრევლს ამისთვის ბრძოლა დასჭირდა?

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე .

5/11/416

გამოღლა საქართველოს ეკლესიასა და მთავრობას
შოღის სამკლესიო მიწების გამო.

§ 1. ეკონომიკა-ფინანსური კრიზისი საქართველოში
XIII ს. შუა ათწლეულებში.

როდესაც, მონღოლთა მიერ შემოღებული მართვა-გამგეობისა და გადასახადების წყალობით, მიწა და ქონება სხვადასხვა გამოსაღებლით იმდენათ დაიტვირთა, რომ ამოღენა ტვირთს ვეღარ უძლებდა, ისე რომ მიწის დამუშავება, თუ მთლად საზარალო არა, დამუშავებლისა და პატრონისათვის თითქმის უნაყოფო შრომად იქცა, რათგან შემოსავლის უუღიდესი ნაწილი გადასახადების გასასტუმრებლად უნდა წასულიყო, მიწამა და უძრავმა ქონებამ, როგორც დავრწმუნდით, თავისი ფასი დაკარგა და

მიწა ამოძრავდა. ვალებით დატვირთული მემამულენი იძულებული იყვნენ უძრავი ქონება, ან თითონვე გაეყიდათ, ან მევალისათვის მიეცათ. ძველი და დიდი საგვარეულოების წარმომადგენელნი ამით გაღარიბებულ კარამდე მივიდნენ: უძრავი, ხშირად დიდი, ქონება ხელითგან ეცლებოდათ და თითქმის უმიწაწყლოდ, ან მცირე ქონების პატრონად-ღა უნდა ქცეულიყვნენ.

ამ საშინელი ქონებრივი განსაცდელის დროს, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ფართოდ იყო მოდებული და აზნაურთა წოდებას, მეტადრე მის უმოხელეო წრეს, სრულ განადგურებას უქადდა, ამ მწვავე კრიზისის შენელებისა და მძიმე მდგომარეობის შემსუბუქების წადილი და აზრი ბუნებრივად უნდა დაბადებულიყო, როგორც თვით დაზარალებულთა წიაღში, ისევე საქართველოს მთავრობის წრეშიც, რათგან ეს განსაცდელი უცხოთესლთა ბატონობის შედეგი იყო და მოწინავე წოდების გაღარიბება, მაშინდელი სახელმწიფო და სოციალური წესწყობილების გამო, სახელმწიფოსათვისაც ფრიად მნიშვნელოვან და დამაფიქრებელ გარემოებად იყო მიჩნეული.

ქვეყნის ამ საერთო გაჭირვების დროს, მონღოლთა წესების წყალობით, განსაკუთრებული უპირატესობა, შეუვალობა, მხოლოდ ეკლესიასა და საეკლესიო საკუთრებასა ჰქონდა მინიჭებული. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ საეკლესიო დაწესებულებათა ქონებას საქართველოს მეფეთაგანაც ყოველგვარი გადასახადების შეუვალობაც ჰქონდა შერჩენილი, მაშინ ცხადი შეიქმნება, რომ მაშინდელი საქართველოს გასაჭირში მყოფი ყველა წრეები ეკლესიის დაწესებულებათა მესვეურებისა და მათი ყმების ამ უპირატესობითა და შეუვალობით შექმნილს ქონებრივ კეთილდღეობას, რა თქმა უნდა, შურის თვალით დაუწყებდნენ ყურებას. ზოგს მათგანს, მეტადრე, რასაკვირველია, ეკლესიისათვის ოდესღაც გადაცემული მამულების უკვე დიდ

გაქირვებაში ჩაცვივრულ შემწირველთა შთამომავლობას, ქონებრივი მდგომარეობის ასეთი განსხვავება შესაძლებელია დიდ უსამართლობადაც-კი ჩაეთვალა.

ყველა ყალბანს, სხვა მოვალეობასა და ხარკს იხდიდა, ყველა სახელმწიფო გადასახადების გამომღები იყო, ეკლესიას გარდა. მისი შეუვალლობა გაქირვებაში ჩავარდნილ საქართველოს სახელმწიფო საქურქლესაც და სალაროსაც და დანარჩენ მცხოვრებთაც მძიმე ტვირთად აწევბოდა.

მართალია, როგორც ქვევით აღნიშნული იქნება, საქართველოს მთავრობისაგან ნახმარი ღონისძიება, შეუვალობით მოსილს საეკლესიო მიწებს-კი არ ეხებოდა, არამედ სწორედ შესავალს, ე. ი. ისეთს, რომელიც გადასახადებისაგან განთავისუფლებული არ იყო. მაგრამ ჯერ ერთი ეკლესიის ქონება საეროსთან შედარებით, სუბუქად იყო დაბეგრბილი, მეორეც ის, რომ ეკლესია მონღოლთა ბატონობის ყველაზე უფრო მძიმე ტვირთისა, ყალბობისაგან, თავისუფალი ყოფილა ამ გარემოებას ისიც ცხადჰყოფს, რომ ეკლესიის წარმომადგენელნი, როგორც დავრწმუნდებით, ყალბობის მოხდის თანახმანი იყვნენ, ოღონდ გაცემული ქონება კვლავ ეკლესიას დაჰბრუნებოდა.

ულუ-დავითის-დროინდელი საეკლესიო კრების მონაწილეთა მოწმობითაც ჩანს, რომ ამაზე მაშინ ლაპარაკიცა და დრტვინვაც ყოფილა. მართალია ასეთი მსჯელობა მათ უსამართლოდ მიაჩნდათ, — „ნუცა ვინ ყალბობის მიზეზს შემოიღებს-“ო (აქვე), — მაგრამ ამას მათი მოწინააღმდეგენი, რასაკვირველია, არ დაეთანხმებოდენ. ამავე კრების წევრები ადასტურებენ, „რომე მრავალნი კადრობენ ჟამისა ძნელბედობასა და საჭიროებასა-“ო (აქვე).

§ 2. მთავრობის ღონისძიება ამ კრიზისის შესაწესებლად, მისი არსება, დანიშნულება და უფლებარივი საფუძველი.

იმ საშინელი კრიზისის შესამსუბუქებლად, რომელიც მაშინდელ საქართველოს, უმთავრესად მის ამიერ ნაწილს, მონღოლთა ბატონობისა და საფინანსო სისტემის წყალობით თავს დაატყდა, საქართველოს მთავრობას ერთი საშუალებისათვის მიუმართავს, რომელიც საქართველოს ეკლესიის მესვეურთ თავის იურიდიულ და ქონებრივ უფლებათა შელახვად მიუჩნევიათ. უფრო მეტის თქმაც შეიძლება: საეკლესიო წრეებში მთავრობისაგან ნახმარი ღონისძიება მიჩნეული იყო „შლად საყდართა საეპისკოპოზოთა“ და „მონასტერთა“, ესე იგი ეკლესიათა რღვევადა და ყველა საეკლესიო მამულების თითქოს მიტაცებადა სთვლიდნენ. მაგრამ ასეთი ბრალდება უეჭველია ვნებათაღელვითა და მოწინააღმდეგესთან საბრძოლველ საშუალებათა გაურჩევლობით იყო წარმოშობილი.

ნამვილად-კი საქართველოს მთავრობისაგან საეკლესიო ქონებითგან დაზარალებულებზე მართო იმ ნაწილის გაცემა იყო ამ გაჭირვების შემანელებელ ღონისძიებად განზრახული, რომელიც ეკლესიას საქართველოს მეფეთაგან ოდესმე შეწირულებად ჰქონდა მიღებული. ეს საშუალებაც მხოლოდ საეპისკოპოზო საყდრებისა და მონასტრების შეწირულ ქონებას შეეხო. ეს თვით საეკლესიო კრების მოხსენებითგანაც ნათლად ჩანს და ჯამთააღმწერელის სიტყვებითაც მტკიცდება. საეკლესიო კრების მონაწილენი ულუ-დავითს ეკითხებოდნენ: განა წინათ-კი არ ყოფილა საქართველოში დიდი გაჭირვება, მაგრამ რატომ ეს „მიზეზი არავინ კადრა საყდართა ქუეყნის ქონებას და დარღუევის მნებებელმან“-ო: საეკლესიოდ შეწირული ქონების წინანდელ მეფეთაგან გაცემულობის

საბუთები არავის აქვს: „რომელსა დიდებულსა, ანუ აზნაურსა, ანუ დარბაზის ერსა, ანუ გლეხსა სიგელი თქუენთა გუართაგან ბოძებული [აქუს] და, თუ ვის აქუს, არავინ დაჰმაღავს,—რად არავინ გამოაჩინა, რამე საყდართა სოფელი ვის ზედა გაცემული იყოს და ეწეროს თუნიერ ამისისა, რომე თქუენ გაგიცემიან და გაგიბოძებიან სიგლითა“-ო (აქვე).

უამთაბაღმწერელიც რომ ულუ-დავითზე ამბობს: „იწყო შლად საყდართა საეპისკოპოსოთა, რომელნი სანატრელთა მეფეთა შესავალნი სოფელნი მიენიჭნეს, გასცემდა,—ეგრეთვე მონასტერთა“-ო (* 851, გვ. 696), ისტორიკოსის ეს უკანასკნელი ცნობა ცხადყოფს, რომ საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული დონისძიება მეფეთაგან საყდრებისა და მონასტრებისათვის ყველა შეწირულ მამულებს-კი არ ეხებოდა, არამედ მხოლოდ ისეთებს, რომელნიც „შესავალნი“ იყვნენ. ამგვარად ყველა მეფეთაგან შეწირული „შეუვლობის“ მქონებელნი და კერძო პირთა ყველა შეწირული მამულები ხელუხლებელი რჩებოდნენ და საყდართა და მონასტერთა. „შლა“-ზე ლაპარაკი მხოლოდ გაბოროტებული მოწინააღმდეგის დაუზოგველი ბრძოლის წარმოების გამომჟღავნებლად უნდა იქნეს მიჩნეული.

საეპისკოპოსო საყდრებისა და მონასტრებისათვის შეწირული, როგორც ეტყობა, მარტო მოწინავე წოდებისათვის-კი არ გადაუციათ, არამედ აგრეთვე დარბაზის ერთა და გლეხებზეც. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ საეკლესიო კრება ულუ-დავითს ეკითხებოდა: „რომელსა დიდებულსა, ანუ აზნაურსა, ანუ დარბაზის ერსა, ანუ გლეხსა სიგელი თქუენთა გუართაგან ბოძებული [აქუს] და, თუ ვის აქუს, არავინ დაჰმაღავს,—რად არავინ გამოაჩინა, რამე საყდართა სოფელი ვისზედა გაცემული იყოს და ეწეროს თუნიერ ამისასა, რომე თქუენ გაგიცემიან და გაგიბოძებიან სიგლითა“-ო.

საქართველოს მაშინდელი ეკონომიური და ფინანსიური კრიზისის შესამსუბუქებლად შემუშავებული ვაზირთა-უპირველესის ეს გეგმა საქართველოს მთავრობას, ერთის მხრით, უძრავი ქონების ახალ ფონდს უქმნიდა, მეორეს მხრით, ამ მამულების ერისკაცებზე გაცემით სახელმწიფო საკუთრებულ-საღაროს შემოსავლის ახალი ერთდროულიცა და ყოველწლიური წყაროც უჩნდებოდა: წინათ თუ ეს საყდარ-მონასტრებისათვის შეწირული მიწები სახელმწიფო ხაზინას არას მპატებდნენ და ამიტომ სამეფოსათვის ფინანსიურად საზარალო იყვნენ, ეხლა იმას გარდა, რომ ამ მიწების გაცემისას ერთდროულად ფული უნდა შემოეტანათ, მიწების მიმღებნი ყოველწლიურად მონღოლთათვის განკუთვნილი ხარკის, ყალანის, გადახდას გარდა, ყველა სახელმწიფო გადასახადების მთლიანად გამოღებასაც კისრულობდნენ. ეს ცხადად ჩანს საეკლესიო კრების იმ წინადადებითგანაც, რომელსაც მეფე და საქართველოს მთავრობა უნდა დაერწმუნებინა, რომ ამ მიწების ისევე ეკლესიის ხელში დაბრუნება და დატოვება სახელმწიფოსათვის ფინანსიურად საზარალო არ იქმნებოდა.

✕ შეეძლო, თუ არა, მეფეთაგან ეკლესიისათვის დროთა განმავლობაში შეწირული შესავალი მიწების სხვებზე გაცემის დროს, ულუ-დავითსა და მის მთავრობას თავისი მოქმედება, ფინანსიური თვალსაზრისით აუცილებლობის მოსაზრებას გარდა, იურიდიულად, სამართლის თვალსაზრისითა და დებულებითაც გაემართლებინა? საეკლესიო წრეები და კრება, როგორც შემდეგ დავრწმუნდებით, სრულ უკანონობად, სხვის ქონების მითვისებადა და მძარცველობად აცხადებდნენ. მაგრამ საქართველოს მთავრობის მტკიცე პოზიცია ამტკიცებს, რომ ის ამის შესახებ სულ სხვა აზრისა იყო და სხვანაირად მსჯელობდა.

ქართული სამართლის თანახმად, მეფის ყველა განკარგულებას ძალა მხოლოდ მის სიცოცხლის დროსა და

განმავლობაში ჰქონდა. მისი სიკვდილის შემდგომ მისგან მინიჭებულ უპირატესობასა და წყალობას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ძალა შერჩენოდა, თუ ტახტზე ასული მისი მომდევნო მეფე ამას დაამტკიცებდა, თუ არა-და-ეს წყალობა, ან განკარგულება გაცუდებულად და გაუქმებულად ითვლებოდა. ამ გარემოებით აიხსნება, რომ სახელმწიფო ტახტზე ახლად ასულ მეფესთან გარდაცვლილი მეფის წყალობისა, შეწირულობისა და სხვა გვარი წიგნები მოჰქონდათ ხოლმე განსაახლებლად და დასამტკიცებლად. ვინც ამნაირ საბუთებს არ განაახლებინებდა, წინათ მიღებულ უპირატესობას და უფლებას ჰკარგავდა. ამგვარად შემწირველის მემკვიდრის ნებაყოფლობა იყო საჭირო, რომ შეწირულებას თავისი ძალა შეჰრჩენოდა (იხ. ამის შესახებ ჩემი „ქლი სამართ. ისტორია“-ში, წიგნი II, 2 ნაკვ., გვ. 409—411 და 437—438).

საფიქრებელია, რომ ულუ-დავითმა და საქართველოს მთავრობამ თავის ფინანსიური გეგმის განხორციელებისათვის კანონიერი მოქმედების თვისების მისანიჭებლად, ვითარცა მის წინაპართაგან შეწირული მამულების მემკვიდრემა და პატრონმა, სწორედ ამის უფლებით ისარგებლა. ამ აზრს თვით გაცემული მამულების ახალ მფლობელთა ისიტყვებიც ადასტურებენ, რომლითაც მათ მიღებული მამულების უკან დაბრუნების ეკლესიისაგან მოთხოვნის უკანონობა დაუსაბუთებიათ: ეკლესიის მესვეურთათვის უპასუხნიათ — „მქონებელი და მნებებელი საყდართა და მონასტერთა საქონებელთა ქონებისაჲ პატრონი არ დაგუადებინებს“ და თქვენ რა უფლებით გვთხოვთ პატრონისაგან ამ გადმოცემულ ქონებათა თქვენთვის უკან დაბრუნებასაო.

მაშასადამე, საქართველოს მთავრობის მოქმედება, მისი ფინანსიური გეგმისა და ღონისძიების განხორციელების დროს, იურიდიულად არას გზით სხვის ქონების

მითვისებადა და გაფლანგვად არ შეიძლებოდა მიჩნეული ყოფილიყო. ეპისკოპოზებსა და მონასტრებს ამის საპასუხოდ უფლება ჰქონდათ მხოლოდ ის აღაპები და სახსენებელი მოესპოთ, რომელიც ამ გაცემული ქონების პირვანდელ შემწირველთაგან დაწესებული იყო. ქართული სამართლის თვალსაზრისით მათ ამაზე ბეტის არაფრის თქმა არ შეეძლოთ. სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი თვალსაზრისით-კი სათქმელად ბევრი მოსაზრების მოყვანის საშუალება ჰქონდათ და ამით აიხსნება, რომ საეკლესიო კრებას თავის მოხსენებაში საცილობელი საკითხის სწორედ ამ მხარისათვის მიუქცევია ყურადღება და საბუთად გამოუყენებია კიდევაც.

§ 3. ამ სოციალურ-ეკონომიური გეგმისა და ღონისძიების თაოსანის ვინაობა.

მონღოლთა-დროინდელს ქართველ ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, თუ მიწის ამოძრავებისა და დაკარგვით გაღარიბებულთა ქონებრივი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად პირველად ვის მოუვიდა აზრად, რომ წინანდელ მეფეთაგან მონასტრებისათვის შეწირული მიწები საეპისკოპოზო საყდრებსა და მონასტრებს ჩამოჰრთმეოდათ და გაჭირვებულ ოჯახებს გადასცემოდათ, მაგრამ ამ სოციალ-ეკონომიური გეგმისა და ღონისძიების ავტორი ულუ-დავითის-დროინდელი საეკლესიო კრების ძეგლის-წერაშია მოხსენებული. ამ კრების მონაწილენი აღშფოთებით ამბობენ: „ღმრთისათუას შეწირულთა აღგილთა ვაზირი, მნებებელი, მაწუეველი და მაქნეველი გაცემისაი, ვითამცა არა ღმრთისაგან რისხვეულ იქნა“-ო (აქვე). აქეთგან ცხადი ხდება, რომ შეწირული მიწების გაღარიბებულ მცხოვრებლებზე გაცემის „მნებებელი“, „მაწუეველი“ და „მაქნეველი“ თვით ვაზირი ყოფილა.

საეკლესიო კრებას მისი ვინაობა, უეჭველია, მორიდებით არ დაუსახელებია, მაგრამ მისი სახელი მეფესაც და ყველა იმდროინდელ ქართველებს ისედაც კარგად ეცოდინებოდათ.

რაკი, ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, საეკლესიო საკითხები ვაზირთა ყოველთა უპირველესა და მწიგნობართ-უხუცესს ქონდა ჩაბარებული (იხ. ამის შესახებ ჩემი „ქ-ლი სამართლის ისტ.“ წ. II, 1). ამიტომ ზემომოყვანილ ცნობაში ცხადია ვაზირთა-უპირველესი უნდა იგულისხმებოდეს. მაგრამ, ამავე ქართული სამართლის მიხედვით, მამულის შეწყალების წესით გაცემის, ან ბოძების დროს უეჭველად სამხედრო საქმეების ვაზირს, ამირსპასალარსაც, უნდა მიეცა თავისი დასტური. ამიტომ ამ საქმეში ამირსპასალარის მონაწილეობაც უნდა ვიგულისხმოთ.

ულუ-დავითის მეფობაში, რასაკვირველია, ერთი მწიგნობართ-უხუცესი და ვიზირთა-უპირველესი არ იქნებოდა და არ იყო, მაგრამ მათ შორის იმ დროისათვის ესოდენ გაბედული გეგმა და მოქმედება ყველაზე მეტად ბასილ ჭყონდიდელ-უჯარმელს შეჰშვენის, რომელიც, ქართველი ჟამთააღმწერლის სიტყვით, იმდენად თამამად მოქმედობდა, რომ „იწყო საურავთაცა ქმნად თვინიერ მეფისა კითხვისა“ და რომელმაც „მეფისა იმერით ყოფასა შინა დიდად აწყინა სეფეთა ქვეყანათა“ (* 846, გვ. 691), ხოლო შემდეგ „ჩოკანიცა აღიკადა“, ე. ი. მონაზონობას თავი დაანება, საერისკაცო ტანისამოსი ჩაიცვა და „მთავრობა მიიტაცა“-ო (იქვე * 867, გვ. 712). ეს ის ბასილი ვაზირთა-უპირველესია, რომელიც სხვათა შორის არსენი ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსის მგელა აბულხოტრისძისადმი მიცემულს დაწერილს ამტკიცებდა და თავის თავზე ამბობდა: „დაწერილისა ამისა მეცა დამამტკიცებელი ვარ უღირსი ბასილი ჭყონდიდელი მწიგნობართ-უხუცესი და

პროტიპერტიმოსი, მტკიცე ყოს ღმერთმან და შემცვა-
ლებელთა ამისთა შერისხვითა მისცეს სასჯელი“-ო (საისტ.
მოამბე, 1925 წ. II, 132).

მაგრამ ჩვენ რომ საეკლესიო კრების ძეგლისწერაში
მოხსენებული ვაზირისა და ბასილი ვაზირთა-უპირველე-
სისა და მწიგნობართ-უხუცესის ჭყონდიდელ-უჯარმელის
ერთიდაიგივეობა დამარწმუნებლად ვიცნათ, ამისთვის
წინასწარ უნდა როგორც საეკლესიო კრების, ისევე ბა-
სილის მწიგნობართ-უხუცესობის ზეობის დრო ვიცო-
დეთ. თუმცა, საუბედუროდ, არც ერთი ამ თარიღთაგანი
შენახული არ არის, მაგრამ „ქართული სამართლის ისტო-
რია“-ში (იხ. წიგნი I, წყაროების შესახები თავი) უკვე
გამორკვეული მაქვს, რომ ეს საეკლესიო კრება 1263 წ.
ახლო ხანებში უნდა მომხდარიყო და მაშინვე უნდა
იყოს კრების ეს მიმართვაც დაწერილი.

ესლა ვაზირის ვინაობის საკითხს რომ შევეხოთ, ჟამ-
თააღმწერელს ბასილი ჭყონდიდელისა და უჯარმე-
ლის შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ, ბერქა ყაენის მოსალოდ-
ნელა შემოსევის მოსაგერიებლად, ილხანებმა „თეთრსა
წყალსა ზედა ღობე შეკრეს და მუნ იზამთრიან, ვითარცა
მითქუამს. ხოლო, ვითარცა ამათ საქმეთაგან უცალო
იქმნა მეფე ულუ-ღავითი, „განდიდნა ბასილი ჭყონდი-
დელი და უჯარმელი“ და სხვადასხვას, უკვე ზემომოყვა-
ნილ თვითნებითს მოქმედებას მიჰყო ხელიო (*841,
გვ. 691). რათგან მონღოლებმა ამ ღობის, ანუ „სიბას“
აგება 1263 წ. შემოდგომას დაიწყეს, ამიტომ ბასილი ვა-
ზირთა-უპირველესის განდიდების დასაწყის თარიღად
სწორედ 1263 წ. უნდა მივიჩნიოთ. მაგრამ, რაკი ბასილი
ჭყონდიდელ-უჯარმელის დამოუკიდებელი მოქმედების მი-
ზეზად ულუ-ღავითის სიბაზე გამგზავრება და ზამთრის
იკატარებაა დასახელებული, ასეთი თვითნებობა-კი მეფის
პირველსავე გამგზავრების დროს ვერ გამომჟღავნდებოდა,

ამიტომ, ამ დასაწყის წელითგან მოყოლებული, რამდენსამე ხანს მაინც უნდა გაეგლო, სანამ ულუ-და-ვითს მისი ვაზირთა-უპირველესის ქცევა მოთმინებითგან გამოიყვანდა და განარისხებდა. ამას ისტორიკოსის სიტყვებიც — „ვითარ ამათ საქმეთაგან უცალო იქმნა მეფე“-ო — გვაფიქრებინებს. მრავლობითი რიცხვი მეფის არაერთგზისი გამგზავრების გამომხატველი უნდა იყოს.

უ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ლ ის მოთხრობის თანმიმდევროების მიხედვით, ბასილი ქყონდიდელ-უჯარმელის სიკვდილად დასჯა თითქოს 1264 წ. უნდა ვიგულისხმოთ, რათგან ამ ამბავს სწორედ 1264 წ. შემოდგომის სიბაზე მორიგე გამგზავრების შესახები ცნობა მოსდევს (იქვე * 846—847, გვ. 692). მაგრამ აქაც, როგორც არა ერთგან სხვაგანაც, შესაძლებელია ჩვენ ისტორიკოსს ქრონოლოგიური წესრიგი მთლად დაცული არა ჰქონდეს და შესაძლებელია ბასილი ქყონდიდელისა და ვაზირთა-უპირველესის განდიდების ამბავის აღნუსხვას სისრულისათვის მისი მერმინდელი საბოლოო ბედილბალიც ჰქონდეს ზედ დართული.

ბასილის თვითნებური ქცევის დასაწყისი უ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ს მთლად სისწორით თითონაც გათვალისწინებული არ უნდა ჰქონდეს და მის მოთხრობას ამ ადგილას სრული ზედმიწევნილობა არ ატყვია. ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ჯერ ნათქვამი აქვს, რომ მეფის დაუკითხავად მოქმედება ვაზირთა-უპირველესმა მას შემდგომ დაიწყო, რაც ულუ-დავითი იძულებული შეიქმნა მონღოლებს ყოველწლიურად თეთრი-წყლის სიბაზე გაჰყოლოდა, მაგრამ რამოდენიმე სიტყვის შემდგომ თვითვე უმატებს: ბასილმა „მეფისა იმერით ყოფასა შინა დიადი ეწყინა სეფეთა ქვეყანათა, რამეთუ ვითარ თვსთა ჰხედვიდა“-ო (* 846, გვ. 691). ამ სიტყვებითგან ისე გამოდის, რომ ბა-

სილ მწიგნობართ-უხუცესს თვითნებური მოქმედება გაცილებით ზემომოყვანილ თარიღზე უწინარეს დაუწყია, სახელდობრ უკვე 1260 წელს.

ყველა ზემონათქვამითგან ცხადი ხდება, რომ, როგორც ულუ-დავითისაგან საეკლესიო მიწების გაცემა, ისევე ბასილ ვაზირთა-უპირველესის დამოუკიდებელი მოქმედება ერთსა-და-იმავე დროს, მონღოლთა საქმეებისა და მძლავრებისაგან მეფის „სიბაზე“ სიარულით გამოწვეული მოუცლელობის დროს დაწყებულა. აქ მაშასადამე ორს ერთი-და-იმავე-დროინდელს მოვლენასთანა გვაქვს საქმე. ხოლო, თუ იმ გარემოებასაც გავითვალისწინებთ, რომ ბასილ ვაზირთა-უპირველესს თვითნებური მოქმედების გაჩაღება და განდიდება, ჟამთააღმწერელის სიტყვით, იმის წყალობით შესძლებია, რომ მეფე დავითს, მონღოლებთან ერთად სიბაზე ყოველწლიურად გალაშქრების გამო, საქართველოს სახელმწიფო საქმეებისათვის აღარ სცალოდა, თუ ისტორიკოსის ზემომოყვანილი ცნობა სამართლიანია, გამოდის, რომ საეკლესიო მიწების გაცემისათვის იმდენად ულუ-დავითი არ უნდა ყოფილიყო პასუხისმგებელი, რამდენადაც მისი კანონიერი მოადგილე, საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე, მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა-უპირველესი. საეკლესიო კრებაც, როგორც დავრწმუნდებით, საქმის ნამდვილ ვითარებას თავის ძეგლისწერაში სწორედ ასევე გვისურათებს. მაშასადამე, საფიქრებელია, რომ საეკლესიო მიწების გაცემის თაოსნობა, თუ აქტიური მონაწილეობა ბასილ ვაზირთა-უპირველესს უნდა ჰკუთნებოდა.

§ 4. მთავრობის მოქმედებით გამოწვეული საეკლესიო
წრეების გულისწყრომა და ბრძოლა მის გასაქარწყლებლად.

სოციალ-ეკონომიური კრიზისის შესამსუბუქებლად განკუთვნილს საქართველოს მთავრობის ამ ღონისძიებას ქართული ეკლესიის მესვეურნი, რა თქმა უნდა, გულხელ-დაკრეფილნი არ დაჰხვედრიან, არამედ, პირიქით, წინააღმდეგობის გაწევასაც და ბრძოლასაც შეუდგენ, მაგრამ ფრთხილად და მარჯვედ მოფიქრებული საშუალებით. ჯერ თურმე საუკეთესო საბრძოლველ იარაღად დაკრულვა მიუჩნევიათ, მაგრამ მთარგობა-კი არა, არამედ მხოლოდ საეკლესიო მიწების მთავრობისაგან მიმღები შეუჩვენებიათ.

ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, დაკრულვას უნდა სახელმწიფო ხელისუფლების მხრივაც დაკრულვილის „შერისხვა“ მოჰყოლოდა. მას მოქალაქობრივი უფლებები უნდა წარჰთმეოდა: მამული ჩამოჰრთმეოდა და „ლაშქართა შიგა“ აღარ ყოფილიყო შეშვებული, ე. ი. თავის სამშობლოთგან უნდა გაწბილებული განედევნათ!

ეს იარაღი ეკლესიის მესვეურთათვის იმითაც იყო მარჯვე და ხელსაყრელი, რომ დაკრულვის მიზეზად შესაძლებელი იყო სულ სხვა გარემოება ყოფილიყო გამოცხადებული, რომ საქართველოს მთავრობას საბუთი არ ჰქონოდა, მღვდელმთავართა ასეთს მოქმედებაში თავისი თავის შეურაცხყოფა შეემჩნია, შედეგად-კი ამ დაკრულვას სწორედ ის უნდა მოჰყოლოდა, რაც ეკლესიას სწადდა: ეკლესიისათვის შეწირული მიწის მიმღებს ყველა მამულე-ბი ჩამოერთმეოდა და ლაშქრითგანაც გაძევებული იქმნებოდა. ასეთი სასჯელი იმდენად მკაცრი იყო, რომ სხვებს თავიანთი ქონებრივი მდგომარეობის „გაცემული“ საეკლესიო მიწებით გამოკეთების წადილს, სამღვდელოების აზრით, სამუდამოდ დაუკარგავდა.

ქართული ეკლესიის მესვეურთ ამ საშუალებისათვის მიუმართავთ კიდევაც, მაგრამ, როდესაც დაკრულვილისათვის ჯვარისწერაზე და, უეჭველია, სხვა საიდუმლოებათა ასრულებაზე მღვდელმსახურთ წერისაებრ უარი უთქვამთ, მათ ეკლესიის ასეთი მოქმედება, როგორც ეტყობა, საეკლესიოდ შეწირული, მაგრამ „გაცემული“ მიწის მიწებით გამოწვეულ შურისძიებად მიუჩნევიათ და მღვდელმთავართა მსჯავრი, ვითარცა უსამართლო, სამეფო კარზე განუსაჩივრებიათ. უეჭველია, საჩივართან ერთად მათ მთავრობისადმი მირთმეულ წერილობითსა, თუ სიტყვიერ განცხადებაში ეს თავიანთი ეჭვი და რწმენაც-კი საგანგებოდ აღნიშნული ექმნებოდათ.

საქართველოს მთავრობასაც, როგორც ჩანს, დაკრულვილ მოჩივართა ეჭვები და რწმენა, სადაც-კი ასეთი ეჭვისათვის რაიმე საფუძველი არსებობდა, გაუზიარებია: დადებული სასჯელი უსამართლოდ მიუჩნევია, დაკრულვილთა მოსარჩლეობაცა და დაცვაც დაუწყია. ამ გარემოებას თვით საეკლესიო კრების მონაწილენიც აღიარებენ და მეფე ულუ-დავითისადმი წარგზავნილ მოხსენებასა და მუქარაში სხვათა შორის ნათქვამი აქვთ: წინათ ასეთი წესი იყო, რომ „ვინცავენ დაკრულვილა, რაფთაცა მიზეზითა და საქმითა, თქუენ (ე. ი. საქართველოს მთავრობის) მიერცა შერისხულა, მამული დასქირვია და ლაშქართა შიგან არ შეშვებულა“, ეხლა-კი, „აწ, თუ ვის დავჰკრულავთ, გამოაჰყენებს თქუენს დარბაზსა და თქუენთა ვაზირთა მოჰმართებს, ბრძანებასა და კაცს უბოძებთ «ჯუარი დასწერე»-ო, გაწყრომისა და ავად გაკდის ნაცვლად“-ო.

ყოველთვის ჰშველოდათ, თუ არა, მთავრობის გამოქომაგება დაკრულვილთ, არა ჩანს, მაგრამ იქ, სადაც დაკრულვილის სარწმუნოების წინაშე ბრალეულობის დამტკიცება ასე-თუ-ისე შეიძლებოდა, ეკლესიის მესვეურნი ალბად უკან არ იხედნენ. მაინც, რასაკვირველია, მღვდელთ-

მთავართ, მონღოლთა ბატონობის ამ ხანაში, ულუ-დავითის დროს, როდესაც წინანდელი ზნეობრივი საფუძველი შეირყა და ცხოვრება უკვე ძირიანად აფორიაქებული იყო, მარტო ამ თავიანთი იარაღით, მთავრობის დაუხმარებლივ, ბრძოლის მოგება არ შეეძლოთ პირიქით, სოციალ-ეკონომიური კრიზისის შესამსუბუქებლად საქართველოს მთავრობის მხრით ასეთი ღონისძიების გამოყენება სხვებსაც მაგალითს აძლევდა. შესაძლებელი იყო, როგორც თანამედროვე, ისევე მომავალ თაობათა შორისაც; მიმბაძველები გამოსჩენოდნენ: განა კერძო პირთა შენაწირვეი მიწები-კი ეკლესია-მონასტრებს ცოტა ჰქონდა?

სწორედ ამიტომ არის, რომ კრების მონაწილენი ულუ-დავითს ეკითხებოდნენ, თუ თქვენ თქვენივე წინაპრების საბუთებს არ ასრულებთ და ეკლესიის შელახულ უფლებებს არ აღადგენთ, სხვას ვის-ლა უნდა მივმართოთ, ანდა განა ამის შემდგომ თქვენი სიგლების დარღვევას-კი ვინმე მოერიდებოთ: „თუ თქვენსა მეფობასა შინა არ შეჰკაზმავთ საყდართა და მონასტერთა და არა უბოძებთ კელთა მათთა საქონებელთა, ვინმცა დაუურვა, ანუ ვინმცა არა ჰკადრა თქუენთა სიგლებ-ნიშნებთა გატეხაჲ“. თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ ამაზე უმძიმესი ცოდვა არაფერია, როგორც „ცოდვისა სახედ და იგავად დადებაჲ მომავალთა და ყოფადთა ჟამათა და კაცთათუის მისათხრობელ-მოსაკსენებლად“-აო.

ეკლესიისათვის შეწირული მიწების ჩამორთმევა და გაცემა რომ უკვე ამ დროს მარტო მთავრობის საქმე აღარ იყო და კერძო პირებიც, შემწირველთა მომდევნო შთამომავლობა და ნათესაობაც, ამავე გზას დასდგომიან, ამას კახა მეჭურჭლეთ-უხუცესის 1259 წ. რკონის სიგელში მოყვანილი სიტყვებიც ცხად-ჰყოფენ: (თუ ვინ ამისი მომშლელნი გამოვიდეს, ანუ შვილი, ანუ ძმა, ანუ მოყუასი, ანუ ყუთლუარსლან ვითარ ყო და ვითა ქირშიშ ელარიონს

უკო, თუ აბხაზთა (ე. ი. საქართველოს) მეფეთა წარჩი-
ხონ ესე ჩემი დაწერილი და მათ არა მიასაბიონ (ე. ი.
დამტკიცებით დამეხმარონ), მათ ჰკითხოს ღმერთმან, და
ვინ ჩემისა გუარისა სხუაი იყოს, თუ მან არ მიასაბიოს,
მასცა უგმია ღმერთი“-ო (ქკბი II, 136). მაშასადამე, დიდ-
გვარიან აზნაურთაგან 1259 წ.-ისათვის ორს, ყუთლუარს-
ლანს (რომელიც საფიქრებელია თამარის-დროინდელი
ცნობილი პირი არ უნდა იყოს) და ქირშიშს თავიანთი
წინაპრების შეწირულობის დარღვევით უკვე გაუთქვამთ
სახელი და ასეთ საქციელს იმდენად უკვე შესჩვევიან, რომ
კახას აღარავინ ეგულებოდა, ვისაც მომავალში ასეთი საქ-
მის ჩადენა არ შეეძლოს: თვით საკუთარ ძმაზე და შვილ-
ზეც-კი, რომლის შეძენის იმედი მას ჰქონდა, კახას ამ
მხრივ ეჭვი გულითგან ვერ ამოუშლია!

როდესაც ეკლესიის მესვეურნი გაცემული მიწების
მფლობელებს ამ უძრავი ქონების უკან დაბრუნებას სთხოვ-
დენ, ისინი თურმე ცივსა და გადაჭრილ უარს ეუბნებო-
დენ. საეკლესიო კრების მონაწილეთა სიტყვით მათ ასეთი
პასუხი მიუღიათ: „თუდით პირად და ზედაით-დაღმა ამას
გუეუბნებიან, «მქონებელი და მნებებელი საყდართა და
მონასტერთა საქონებელთა ქონებისაი პატრონი არ დაგუა-
დებინებს და არცა წაგუიღებს, რომელსა სიგლითა უბო-
ძებია,— და თქუენ არ დაგიდებთ და არცა გუემართლებით
დადებინებასა,—ქრთამსა მოგცემთ»-ო (იქვე).

ამ ცნობითგან ჩანს, რომ გაცემული საეკლესიო ქო-
ნების ახალ მფლობელთა საბუთიანობა იმ დებულებაზე
ყოფილა დამყარებული, რომ, რაკი წინანდელ მეფეთაგან
საყდარ-მონასტრებისათვის შეწირული მიწების მზრუნვე-
ლი მეფე ულუ-დავითი, ვითარცა კანონიერი მემკვიდრე,
ამასთანავე მათი პატრონიც, მქონებელიცა და მნებებელიც,
რომელმაც ეს ოდესღაც საყდარ-მონასტრებისათვის შე-
წირული ქონება მათ სიგლით უბოძა, ამ მიწების უკან

დაბრუნებას არ თხოულობდა, ეკლესიასაც უკვე უფლება აღარა ჰქონდა, რომ მათგან ამ გაცემული მიწების დაბრუნება მოეთხოვა. ამ მსჯელობითგანა ჩანს, რომ მეფისა და საქართველოს მთავრობის განკარგულებით საყდარ-მონასტრებისათვის ჩამორთმეული და გადაცემული მიწების უფლების მქონებლად მხოლოდ მეფე და ამ მიწების თავდაპირველი მფლობელნი მიაჩნდათ და ფიქრობდნენ, რომ მათი უკან დაბრუნების მოთხოვნაც მარტო მათვე შეეძლოთ.

ამგვარად მათი პასუხი მოკლედ ასე შეიძლება გამოითქვას: თუ საყდარ-მონასტრების მესვეურთ გაცემული მამულებისა და ქონების უკან დაბრუნების სურვილი ჰქონდათ, უნდა იმავე სახელმწიფო ხელისუფლებისათვის მიემართათ, რომელმაც ეს მიწები გასცა. მაგრამ ეს იყო რასაკვირველია ფორმალ-უფლებრივი პასუხი და, თუ გაცემული მიწების პატრონთა საბუთიანობა ამ მხრივ უზადოა, ამ სადავო საკითხს ზნეობრივ-უფლებრივი მხარეც ჰქონდა და ამ თვალსაზრისით-კი რომ დაიწყებოდა კამათი, მათ არ შეეძლოთ უარეყოთ, რომ ამ მიწების ახალ მფლობელებად ისინი მხოლოდ ძველი, კანონიერად შედგენილი, საბუთების, — შეწირულების წიგნებისა და ანდერძების, — ძალით შექმნილი უფლების დარღვეულობის წყალობით იქცნენ, ანუ, თუ ასე შეიძლება ითქვას, თავიანთი ახალი ფორმალურად კანონიერი უფლება ძველი კანონიერი უფლებრივი მდგომარეობის დარღვევითა და ეკლესიისათვის ქონებრივი ზარალის მიყენებით მოიპოვეს.

გაცემული მიწების ახალი მფლობელების ზნეობრივ-უფლებრივი შეგნება, რომ ამ მხრივ მთლად დამშვიდებული არ ყოფილა, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ მათ საყდარ-მონასტრების მესვეურთათვის ერთგვარი ქონებრივი საზღაურიც-კი შეუძლევიათ: „ქრთამს მოგცემთ“-ო. ცხადია, რომ ამით მათ ასე-თუ-ისე ამ დავის მშვიდობიანი შეთანხმებით დამთავრება ჰსურვებიათ, რომ

მათი მფლობელობის უცილობელ იურიდიულ უფლებას, ნებაყოფლობითი შეთანხმების გზით, ზნეობრივი საფუძველიც მოჰპოვებოდა.

§ 5. ბრძოლით დამყარებული ვითარება მაშინდელ საქართველოში.

ატეხილი უსიამოვნება რომ მთავრობისა და ეკლესიის ბრძოლად იქცა, ამის შემდგომაც ეს ბრძოლა, რა თქმა უნდა, მარტო მათ შორის არ სწარმოებდა. მრევლიც, ხალხიც მათ თვალყურსაც ადევნებდა და წინანდებურად მაინც მხურვალე მონაწილეობას იღებდა.

კრიზისის შესანელებლად მთავრობისაგან ნახმარმა ღონისძიებამ კრიზისისაგან დაზარალებულთა წრეებში მეფესა და ვაზირებს, რასაკვირველია, თანაგრძნობა და სიყვარული მოუპოვა. კერძო პირთაგან მთავრობის მსგავსად მათი წინაპრების საეკლესიოდ შეწირული მიწების მითვისებამ-კი ეკლესიის მდგომარეობა უფრო გააუარესა. ეპისკოპოზებსა და მონასტრის მესვეურთ უბრძოლველად „მიტაცებული“ ქონების დანებება არ ჰსურდათ. რაკი მარჯვედ მოფიქრებული ბრძოლის გეგმა, დაკრულვილთა მთავრობისაგან გამოქონმაგების გამო, ჩაიშალა, ამიტომ საქმე ისე დატრიალდა, რომ ეკლესია უნდა თავის სამწყსოს თვითნება წევრებსაც და უნებლიეთ თვით საქართველოს მთავრობასაც შეჰბრძოლებოდა.

ამ დროს ატეხილი ბრძოლის გამო, მრევლის დაინტერესებულ წრეებში ელესიის მესვეურებისადმი მტრულმა გრძნობამ იჩინა თავი და გამწვავებული დამოკიდებულება დამყარდა: ამ წრეებმა ეკლესია თავის მოძულედ, მთავრობა-კი თავისი არსებობის საბრალო პირობების გამოსწორებისათვის მზრუნველად მიიჩნიეს, საქართველოს იმდროინდელი ეკლესიის ასეთი

მძიმე მდგომარეობა თვით საეკლესიო კრების ძეგ-
ლისწერაშიც არის აწერილი. ამ კრების მონაწილენი
თითონაც ველარ მალავდენ და გულახდილად ამბობდენ:
„არღარავისგან გუაქუს პატივი, არც სჯულსა და არც
ებისკოპოზთა, არც მონაზონთა, არც ხუცესთა, არც მღვ-
დელთა, არც მიჰრონსა, არც ქარებისკოპოსთა, ყუელაი
ყუელასა უბატიოდ, შეურაცხად, ვინებით და ბასრობით
ვჰყავთ“-ო (აქვე).

კრების მონაწილენი ფიქრობდენ, რომ მრევლის მათ-
დამი ასეთი მტრული განწყობილება და ამნაირი უბატიე-
ცემლობა საქართველოს მთავრობის წყალობით წარმოიშ-
ვა. ულუ-დავითს საეკლესიო კრება პირდაპირ ეუბნებოდა
კიდევაც: „რად უბატიო ჰყოფთ პატიოსნებასა და საკრ-
ძაღვობოსა ამის სანხისა საქმისა? რომელი მეფე იქნების
უბატიო-მყოფელი, შეურაცხად მკსენებელი ებისკოპოზ-
თა და მონაზონთა?.. თუ თქვენ უბატიოდ გყავთ, ვინმ-
ცა არა შეურაც-გვეყვნა, ვინმცა არა გუაგინა, ვინმცა არა
უბატიოდ და ჰავად არა დაგუჰადნა“-ო (აქვე).

რაკი დაკრულვითა და მოლაპარაკებით თვითოეულ
კერძო შემთხვევაში არაფერი გამოდიოდა, პირიქით საქმე
უფრო-და-უფრო რთულდებოდა კიდევაც, რათგან შეწი-
რული მიწების მიტაცება ლამის გადამდებ სენად ქცეუ-
ლიყო, მთავრობა და თვით მეფეც, ეკლესიისათვის მხა-
რის დაჰერისა და დახმარების მაგიერ, შესაჩივლელად
მიმსვლელი მისი წარმომადგენლების შეურაცხყოფის მიყენე-
ბასაც-კი არ მოჰრიდებიან, ამიტომ საქართველოს ეკლე-
სიის მესვეურთ გადაუწყვეტიათ, რომ ამ გამანადგურებელ
მიმართულებას შეერთებული ძალითა და უუკიდურესად
მკაცრი საშუალებით შეჰბრძოლებოდნენ. || ამ მიზნით მოწ-
ვეულ იყო საეკლესიო კრება, რომელმაც, შექმნილი მდგო-
მარეობის შესახებ მსჯელობის შემდგომ, გადასწყვიტა მე-
ფისა, მთავრობისათვის და საყოველთაოდ ეცნობებინათ,

რომ ეკლესიის მოთმინების ფიალა აივსო და, თუ მისი შე-
ლახული უფლებები აღდგენილი არ იქმნებოდა, მას, უკი-
დურესი საშუალებისათვის მიმართვას გარდა, სხვა გზა
აღარ დარჩენია.

§ 6. 1263 წ. საეკლესიო კრების დადგენილება, მიუხედავად
წარდგენილი მოსყენება და ულტიმატუმი.

1263 წ. მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ, საქმის ვი-
თარებაზე და უაღრესად სახიფათო მდგომარეობაზე მსჯე-
ლობისა და ასეთი განსაცდელის წინააღმდეგ საბრძოლ-
ველად ყველა შესაძლებელი საშუალების აწონ-დაწონის
შემდგომ, მეფისა და მთავრობისათვის ვრცელი, დასაბუ-
თებული მოხსენებისა და გადაჭრილი მოთხოვნების წარ-
დგენა გადასწყვიტა და ასრულა კიდევაც.

ცენტრ-არქივში გ. გოზალიშვილმა 1925 წ.
იპოვა ულუ-დავითის-დროინდელი ამ საეკლესიო კრების
დადგენილების თვით დედანი, რომლის ტექსტიც პირველად
თ. ჟორდანიამ მე-17 საუკუნის პირის მიხედვით დაბეჭდა
(ქრონიკები და სხვა მასალები... II, გვ. 163—166).

გ. გოზალიშვილმა მისი ტექსტი ცენტრარქივის
„საისტორიო მოამბე“-ში გამოაქვეყნა (1925 წ. II, 219-224).
მისი სიტყვით, „საბუთი დაწერილია ქალაქდზე (ზომით
 $44\frac{3}{4} \times 24\frac{1}{2}$ სანტიმ. მაქსიმ.) მე-XIII საუკუნის ლამაზი
მხედრული ხელით. დასაწყისი დაზიანებულია და ზოგიერ-
თი სიტყვა არ იკითხება, მაგრამ ალბად იგივე უნდა წე-
რებულიყო, რაც ჟორდანიას მიერ დაბეჭდილში, რად-
გან ტექსტი სხვაში ერთმანეთს ეთანხმება. ამის მიუხედა-
ვად ჟორდანიას ტექსტი და ჩვენი საბუთი ბევრ რა-
მეში განსხვავდებიან. წვრილმან განსხვავებათა გარდა,
თვალსაჩინო განსხვავებაც საკმაოა“-ო.

გ. გოზალიშვილს ეს ძეგლი საერთოდ კარგად აქვს გამოცემული, მაგრამ ხელთნაწერში აქა-იქ ტექსტი იმდენად წარყვნილია, რომ მოხსენება-ულტიმატუმის აზრი დამახინჯებულია, ამიტომ აქ ამ ძეგლის აღდგენილი ტექსტის დაბეჭდვაა საჭირო. აი თვით ძეგლიც:

[გვედრებით და გრევთ კარსა მოწყალებისა თქვენისა სა-
მოიწყინეთ ქრტინება] ჩუენი და სიგლახაკე და უქონებე-
ლი... და ობლად დასხმულნი ეკლესიანი ღვთისანი შეი-
წყალებით, განშიშულებანი [სამართ]ლით შემოსენით,
იკსენით დაწუნებულნი, უსაჯეთ სამართალი მართალი,
რადთა მართალთა თანა დაეწესნ---ებისაგან მწარი-
სა, ვითარცა იტყუის წინაისწარმეტყუელისა პირითა
უფლი საბაოთ ღთი წდაჲ ისრაელისაჲ. „რომელ-
მან გამოიყვანოს პატიოსანი უპატიოებისაგან, ვი-
თარცა პირი ჩემი იყოსა“.- რომელთა პირველი არის
თავი სჯულისა და ეკლესიათაჲ მცხე[თა] და, უკუე-
თუ თავსა, ჯერგთცა ნედლსა, ესრეთ ეყოს, კელ-ფე-
რკ-თით-მწუერვ(ა)ლებამან რადმცლა ინაყოფეს:- კდ
იტყუის: „აღუთქუ და აღუსრულე უფალსა ყული
აღნათქუემიო“ და „უმჯობეს არს არა აღთქუმაჲ,
ვიდრე აღთქუმაჲ და არა აღსრულებაჲ“.

სრულ ყავთ, წდაო და ქტე-მოხილო მეფეო
ბრძანებული ესე, თქუენი სიტყუანი საქმით სრულ-ყვე-
ნით: მოაღებინეთ სიგლები და ნიშნები ყუელაჲ ყუ-
ელას, ვისთვისცა გიბოძებია.

[არა] თუ ჩუენთუის რასამე და ჩუენისა შეძენი-
სათუის ვიწყინებით, მაგრა სღთოდ შ[ე]წერულისა
სღთოდვე კამს ქონებაჲ და მიყენებაჲ და თვით საყ-
დართა ქონებაჲ დიდად უფრო თქუენი ქონებაჲა:—

აწ, თუ ერთხელ საჭურჭლესა თქუენსა შინა შე-
მოღებული და ერთგზის თქუენთუის შემოძლუნებუ-
ლი, თუალთა და მარგალიტთა და ქურჭელთა

ოქროს და ვერცხლისათა თანაჲ რაჲმე მცირე, ანუ გინა დიდი საჭურჭლესა შინა თქუენსა მღებარე გამოიღოს ვინმე, ანუ თქუენვე შემოგწიროს, ანუ წარაგოს სადმე, ნიჰნიმცა მიანიჰენით, ანუ პატიენი და ქებანი აღუვარენით, არამცა უფროჲს რისხვეულ და პატიჟეულ ჰყავით?

ღთისთუის შეწირულთა ადგილთა¹ ვაზირი, მაწუეველი, მნებებელი² და მაქნეველი გაცემისაი ვითამცა არა ღთისაგან რისხვეულ იქმნა და ვინც იკადრებს და გაქნეს, ვითა კეთილის მამოქმედებელს კეთილი ნ[იქ]ი მიენიჰების ღთისა მიერ, ეგრეთვე ბოროტისა მიზეზი ბოროტსა მოისთულებს.

ვიციტ, რომე მრავალნი კადრებენ ჟამისა ძნელბედობასა და საჭიროობასა, მაგრა ამის უძნელბედესნიც ყოფილან მაშინ ჟამნი, ოდეს დიდი კათოლიკე ეკლესიაჲ შენებულა, ჰასრე რომე ჯაფარ ამირად ჯდომილა ტფილის და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია, და თვით რაჲმცა მიზეზი არავინ კადრა საყდართა ქუეყნის ქონებისა და დარღუევის მნებებელმან? „ყოველი ღრკუდ მავალი მიზეზობად მზაო (sic)-, მაგრა ნუ მისცემთ გზასა მეტყუელთა ესე-ვითარისა მეტყუელებისათა.

სამოცდამეათხუთმეტენი შვილნი ხართ თქუენთა გუართანნი და რომელი მეფე თქუენთა ოდენთა ჭირთა, ლუაწლთა და განსაცდელთაგან კსნილა, ვითა ღთსა, თქუენსა მკსნელსა, თქუენ უკსნიხართ, და არცა რომელსა მეფესა თქუენგან უფრო ღთისა გზისა დაქირვაჲ ჰმართებია. და ამ სამოცდაათხუთმეტთა თქუენთა გარდასრულთა მეფობათა შიგა უფრჲსი და უმრავლესი ჟამი ამისაგან უძნელესი და უბოროტესი

1. * გაცემის 2. მქნეველი და მნებებელი.

ყოფილა, ვითა ქართლისა ცხოვრებაჲ გამოაჩენს. რომელსა დიდებულსა, ანუ აზნაურსა, ანუ დარბაზის ერსა, ანუ გლეხსა სიგელი, თქუენთა გუარათაგან ბოძებული [აქუს] და, თუ ვის აქუს, არავინ დაჰმალავს, რად არავინ გაომაჩინა, რომე საყდართა სოფელი ვის ზედა გაცემული იყოს და ეწეროს, თუნიერ ამისასა, რომე თქუენ გაგიცემიან და გაგიბოძებიან სიგლითა:-

ესეც იუწყოს წინ მეფობამან თქუენმან აწ შეკრებულისა ამისა კრებისაგან: წესი სახლისა და პალატისა თქუენისაჲ ესე ყოფილა: ვინცა ვინ¹ დაკრულვილა, რაჲთაც მიზეზითა და საქმითა, თქუენ მიერცა შერისხულა, მამული დასკირვია და ლაშქართა შიგან არ შეშუებულა. აწ თუ ვის დაეპკრულავთ, გამოაქენებს თქუენს დარბაზსა და თქუენთა ვაზირთა მოჰმართებს, ბრძანებასა და კაცს უბოძებთ, ჯუარი დასწერეო, გაწყრომისა და ჰავად გაკდის ნაცვლად. ესე უწყსოი წესი ნულაროდეს იქნების, ნუც დაგუემართების. ვისაც დაეპკრულვიდეთ, თქუენც შეპრისხევდეთ და კრმლითა თანა-უდევით სჯულთა და წესთა სამღვდელთა, საღთოთა წერილთა მოძღურებისაებრ. თუ თქუენსა მეფობასა შიგა არ შეჰკაზმავთ საყდართა და მონასტერთა და არა უბოძებთ კელთა მათთა საქონებელთა, ვინმცალა დაუურვა, ანუ ვინმალა [არა] ჰკადრა თქუენთა სიგლებ-ნიშნებთა გატეხაჲ:

ცოდვაჲ ეგრე ბრალი და ცოდვაჲ არ არის, ვითა ცოდვისაჲ სახედ და იგავად დადებაჲ მომავლთა და ყოფადთა ჟამთა და კაცთათუის მისათხრობელ-მოსაცსენებელად. არლარავისგან გუაქუს პატივი, არც

1. აქ რაღაც სიტყვა არის დაწერილი და ისევ წაშლილი ხაზების გასმით.

სჯულსა და არც ებისკოპოსთა, არც მონაზონთა, არც ხუცესთა, არც მღვდელთა, არც მიჰრონსა, არც ქორეპისკოპოსთა! ყუელაი ყუელასა უპატიოდ, შეურაცხად, გინებით და ბასრობით ვჰყავთ. რად დაჰკსნით წესსა საქებელსა, რად უპატიოჰყოფთ პატიოსნობასა და საკრძალოებასა ამის სახისა საქმისასა? რომელი მეფე იქნების უპატიო-მყოფელი, შეურაცხად მკსენებელი ებისკოპოსთა და მონაზონთაჲ? ¹. თქუენ სიყრმითგან ღთივ-სწავლულნი ხართ და საღმთონი წერილნი ზეპირათ უწყნით: რომელთა საქმეთ მოქმედი მეფე იქნების, ანუ რომელთაჲ იყუედრების! რანიც პატივნი თქუენთა გუარათგან ზედსხმიან ებისკოპოსთა და მონაზონთა, მასვე თქუენგან ვიღირსებოდეთ და, თუ თქუენ უპატიოდ გყავთ, ვინმცა არა შეურაცხ-გუყვნა, ვინმცა არა გუაგინნა, ვინმცა არა უპატიოდ და ჰავად დაგუჟადნა? თუით პირად და ზედაით დაღმა ამას გუეუბნებთან: „მქონებელი და მნებებელი საყდართა და მონასტერთა საქონებელთა ქონებისაი, პატრონი, არ დაგუადებინებს და არცა წაგუიღებს, რომელს სიგლითა უბოძებია, და თქუენ არ[ც] დაგიღებთ და არც გუემართლებით დადებინებასა, ქრთამსა მოგცემით“. ამა საქმესა თქუენვე სწამლეთ და დასდევთ ემზლასტროჲ საკუთრებელი:-

ნუცა ვინ ყალნობის მიზეზს შემოიღებს: რაჲცა საყდართა საქონებელთა ყალანი ჰმართებს, მისნიც მზღველნი ვართ, და არას უკუ ვადგებით და თქუენსა თქუენნი თქუენთაგან განაღამცა გმსახურებდით, ძალისაებრ და შეძლებისა ჩუენისა!

¹. ამის შემდეგ დაწერილია იმავე ხელით უფრო წვრილი ასოებით და სუფთად, ტექსტი უფრო მჭრთალად სჩანს.

ესე ამისა კრებისა, აწ შეკრებულისა, ძალი ყოველ-
თა შორის საცნაურ იყავნ წ^წ-სა და თუით-მპყრობე-
ლისა მეფეთა მეფობისა თქუენისა წინაშე, რომელ,
თუ ღ^ღ-თი გურისხავს და მიუდრეკელი და წ^წ-და გონე-
ბაჲ თქუენი, ცოდვათა ჩუენთა სიმრავლისაგან, მიდრ-
კების და ესე რაჲც გუიკადრებია დაშოგუიკსენებია,
არ დაგუეურვების ჩვენითა წესთა¹, რაცა დაგუბირებია,
მისნი მქნელნი ვართ: არცა მიჰრონსა გავჰკსნით, სა-
ქართველოჲსა ეკლესიათა დავჰბეჰდავთ, ხუცესთა
დავაყენებთ წირვისა და ნათვლისა და სამკუდრო-
თა ზიარებისაგან! თუინიერ ამისისა ქნისა, სხუისა
ლონისა ყუელისაგან ულონო ვართ, და ნუთუ ამი-
სითა ქნითა, სხუათ სჯულთა და სხუათ ტომთაგან²
მეფობასა თქუენსა საწყინო რაჲმე შემოუვიდეს და
სჯულიცა ჩუენი დაქნინდეს! ეზომის კადნიერებისა
და წყენა-კადრებისათუის, ვითა საშინელისა ღ^ღ-თი-
სა საშინელებათაგან, ვძრწით და ვიშიშვით, გარნა
სადმართონი სჯულნი მეფეთა^{ცა} ზედა მთავრობად
ბრძანებულან და, სადა ღ^ღ-თი დაგუქირდების, მუნ
ყოველსავე შეურაცხვეყოფთ, და „მაუნებელი კაცთაჲ
ქ^ქ-ტესცა მონა არ ვიყოვო,“ წ^წ-დაჲ მოციქული პავლე
ბრძანებს! აწ აქა შეყრილნი და გაუყრელნი და
მომლოდენი ამისისა დაურვებისანი ყელნივე აქა
ვართ და ულოცავთ წ^წ-ასა მეფეთ-მეფობასა თქუენსა:-

საეკლესიო კრების მიერ წარდგენილ მოხსენება-
ულტიმატუმში საბუთიანობა საღმრთო წერილის იმ დებუ-
ლებაზეა დამყარებული, რომ „აღუთქუ და აღუსრულე
უფალსა ყოველი აღნათქუემი,“ და უმჯობეს არს არა აღ-
ქუმაჲ, ვიდრე ართქუმაჲ და არა აღსრულებაჲ“-ო (აქვე).

1. და 2. სხუას სტომთაგან.

რაკი მიწები საქართველოს მეფეთა შეწირული იყო, ეს შეწირულებაც ისეთივე ალტკმაა, რომელიც უეჭველად შესრულებული უნდა ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ ღვთისათვის შეწირული ქონება საღმრთოდვე უნდა იყოს დაცული და გამოყენებულიო. როგორც სახელმწიფო საკუთრებაში შეტანილი განძეულობის გატანისა და გაფლანგვისათვის თქვენ, მეფეო, დამნაშავეს, რასაკვირველია, „რისხეულ და პატიჟეულ“ ჰყოფდით და დასჯიდით, ისევე უნდა მოჰპყრობოდით უეჭველია საეკლესიო ქონების გაცემის მრჩეველსაც) ამის მაგიერ-კი, საეპისკოპოზო საყდრებისა და მონასტრების მიწები „თქვენ გაგიცემიან და გაგიბოძებინ სიგლითა“-ო) ამნაირად წამოყენებული დებულებით საეკლესიო კრებას უნდაოდა, უხეში სიტყვის უხმარებლივ, თვით მეფისათვის მაინც ეგრძნობინებინა, რომ მისი და მისი მთავრობის მოქმედება ამ შემთხვევაში სხვის ქონების მიტაცება-მითვისებად და გაფლანგვად მიაჩნდათ.

ამას გარდა, თუ თქვენი წინაპრების შეწირულების წიგნებს თქვენ თითონვე არღვევთ, ამის შემდგომ „ვინმცა არა ჰკადრა თქუენთა სიგლებ-ნიშნებთა გატეხა“-ო.

მართალია, ესეც კარგად „ვიცი, რომ მრავალნი“ მიწების მიტაცება-გაცემის მოსაბოდიშებლად და გასამართლებლად „კადრებენ ჟამისა ძნელბედობასა და საჭიროობასა, მაგრამ ამის უძნელ-ბედესნიც ყოფილან მაშინ ჟამნი, ოდეს დიდი კათოლიკე ეკლესიაჲ (სვეტიცხოველი იგულისხმება) შენებულა, ჰასრე, რომე ჯაფარ ამირად ჯდომილა ტფილისს და ქალაქი სპარსთა ჰქონებია“ და მაშინ რატომ „თვით რადმცა მიზეზი არავინ კადრა საყდართა ქუეყნის ქონებას და დარღუევის მნებებელმან“-ო? მაგრამ ცნობილია, რომ „ყოველი ღრკუდ მავალი მიზეზობად მზააო“.

თქვენ ასეთ მსჯელობასა და მობოდიშებას ყური არ უნდა უგდოთ, „ნუ მისცემთ გზასა მეტყუელთა ესე-ვითა-რისა მეტყუელებისათა“, რათგან სამოცდათხუთმეტ თქვენზე

უწინარეს მყოფ „თქუნთა გარდასრულთა მეფობათა ში-
გა უფროასი და უმრავლესი ჟამი ამისგან უძნელესი
და უბოროტესი ყოფილა, ვითა ქართლის ცხოვრებაჲ გა-
მოაჩენს“ ამაზე უფრო ცუდი დროცა და უფრო მძიმე
პირობებიც ყოფილაო.

ამასთანავე თქვენ „სამოცდამეათხუთმეტენი ხართ
თქუნთა გუართანნი და რომელი მეფე თქუნთა ოდენთა
ჭირთა, ლუაწლთა და განსაცდელთაგან კსნილა, ვითა
ღმერთსა, თქუნსა მკსნელსა, თქუნს უკსნიხართ“ და სწო-
რედ ამიტომ „არცა რომელსა მეფესა თქუნგან უფრო
ღმერთისა გზისა დაჭირვაჲ ჰმართებია“ (აქვე), არავის
თქვენოდენი განსაცდელი არ გამოუვლია და არ გადარჩე-
ნილა, რისთვისაც ღმერთს მადლი უნდა შესწიროთ და
მისი ყველა მცნება დაიცვათო.

საეკლესიო კრება მეფე ულუ-დავითს აგონებდა აგ-
რეთვე, რომ მის და საქართველოს გაზირებისაგან დარღ-
ვეულია ქართული სახელმწიფო სამართლის ის ძირითადი
დებულება („წესი სახლისა და პალატისა თქუნისაჲ“),
რომლის მიხედვითაც „ვინცა ვინ“ ეკლესიისაგან „დაკრულ-
ვილა რაჲთაც მიზეზითა და საქმიითა“, საქართველოს
მთავრობის მიერაც, დაკრულვილობის მიზეზის განუხილა-
ვად, „შერისხულა: მამული დასკირვია და ლაშქართა შიგან
არ შეშვებულა“. ამის მაგიერ ეხლა დაკრულვილი „თქუნს
დარბაზსა და თქუნთა გაზირთა მოჰმართებს“ თუ არა,
„განწყრომისა და ჰავად გაკდის ნაცვლად“, მთავრობა საქ-
მეში ერევა, დაკრულვილს ესარჩლება და „ბრძანებასა და
კაცს უბოძებთ“, რომლის ძალითაც კრულვა უნდა ახსნი-
ლი იყოსო. კრება გადაჭრით თხოულობდა, რომ ასეთ
საქმეებში მთავრობის ჩარევა ერთხელ და სამუდამოდ
მოსპობილიყო და დაკრულვილს, წინანდელი წესისდა მი-
ხედვით, მთავრობისაგან მოქალაქობრივი უფლებებიც ჩა-
მოპრთმეოდა: „ესე უწესოჲ წესი ნულაროდეს იქმნების,

ნუც დაგუემართების“, არამედ, „ვისაც დაეჭრულვიდეთ, თქვენც შეჭრისხევედით და კრმლითა თანა უდევით სჯულ-თა და წესთა სამღმელთა, საღთოთა წერილთა მოძღუ-რებისაებრ“! (აქვე).

რაკი, საეკლესიო მიწების მიტაცების გამო ატე-ხილი ბრძოლის დროს, მთავრობას ასე გარკვევით ეკლე-სიის პრეტენზიების საწინააღმდეგო მიმართულება ჰქონია არჩეული და ეკლესიის წარმომადგენლებს მწვავე ცილობის დროს მთავრობისაგან უპატივცემლობა და შეურაცხყოფაც-კი უნახავთ, ამიტომ საეკლესიო კრება მეფეს სთხოვდა: „რა-ნიც პატივნი თქვენთა გუართავან ზედა-სხმიან ებისკოპოზ-თა და მონაზონთა, მასვე თქვენგან ველირსებოდეთ“-ო(აქვე).

† თუმცა, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, კრებამ ქონებრივი გაჭირვებითა და ცხოვრების მძიმე პირობებით საეკლესიო მიწების გაცემა-მიტაცების მობოდიშება უსა-ფუძვლო მომიზეზებად გამოაცხადა, მაგრამ საქმე რომ მთლად ასე არ იყო, ამის უარყოფა არც მას შეეძლო. ერთის მხრით სახელმწიფო ხაზინის გაჭირვებული ფინანსიური მდგომარეობა და მრავალგვარი ხარკითა და გადასახადების ტვირთით საქართველოს გაღარიბებული მკვიდრნი, მეო-რეს მხრით ყოველგვარი შეუვალობით აღჭურვილი ეკლე-სიის ქონებრივი კეთილდღეობა იმდენად დიდ კონტრასტს წარმოადგენდა, რომ ამ განსხვავებასა და უთანასწორო-ბას ყველა ცხადად გრძნობდა. ამაში რომ ბევრს უნებ-ლიეთ ერთგვარი უსამართლობისა და ფინანსიური დატ-ვირთულობის უსწორმასწორობის დანახვა შეეძლო, ეს, როგორც ეტყობა, საეკლესიო კრებასაც მშვენიერად ეს-მოდა. მისთვისაც ამის გამო ცხადი იყო, რომ ეკლესიას, ქონებრივი, საგადასახადო და მოქალაქობრივი ტვირთის თავის თავზე აუღებელივ, საქართველოში აღმოცენებული ამ მიმართულება-მოძრაობისა და ატეხილი გამწვავებული ბრძოლის არამცთუ სრულ მოსპობაზე, არამედ მის შენე-

ლებაზეც-კი ოცნება არ შეეძლო. ამიტომაც არის, რომ საეკლესიო კრების წევრთ, ზემომოყვანილი მრავალგვარი საბუთიანობის შემდგომ, მაინც აუცილებლად საჭიროდ უტყვნიათ თავიანთ ძეგლისწერაში მთავრობისათვის გარკვევით ეცნობებიან, რომ ისინი ყოველნაირი ხარკისა და გადასახადების გამოღებას იკისრებდნენ, რაც-კი ეკლესიისათვის შეწირულ მიწებს შეხვდებოდა. მეფისათვის მართმეულ განცხადებაში მათ ნათქვამი აქვთ: მოგახსენებთ, რომ საეკლესიო მიწების გაცემის გასამართლებლად „ნუცა ვინ ყალნობის მიზეზს შემოიღებს“, რათგან „რადცა საყდართა საქონებელთა ყალანი ჰმართებს, მისნიცა მზღველნი ვართ და არას უკუ-ვადგებით“, ხოლო „თქუნსა (იგულისხმება გადასახარად-სამსახურს) თქუნნი თქუნთაგან განალამცა გმსახურებლით ძალისაებრ და შეძლებისა ჩუენისა“-ო (აქვე).

ამგვარად, საქართველოს ეკლესია მეფეთაგან შეწირული მიწების შეუვალობაზე უარს ამბობდა და საგადასახადო ტვირთის ზიდვასაც კისრულობდა, ოღონდ შეწირული მიწები გაუცემელი შეენარჩუნებინა და გაცემული უკან დაებრუნებინა. ამით საეკლესიო კრებას იმ მთავარი მიზეზის მოსპობა უნდოდა, რომლითაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა საეკლესიოდ შეწირული მიწების გაცემის აუცილებლობას ამართლებდა.

მაგრამ საეკლესიო კრება დარწუნებული არ ყოფილა, რომ საღმრთო წერილზე, ზნეობრივ მოსაზრებებზე და წინანდელ უფლებრივ წესებზე დამყარებული მთელი მისი აბუთიანობაცა და შეუვალობის უპირატესობაზე ნებაყოფლობითი, თუ უნებლიეთი უარისთქმა და საგადასახადო ტვირთის თავის თავზე აღებაც ჯეროვან შთაბეჭდილებას მოახდენდა და ეკლესიის შელახული უფლების აღდგენას ხელს შეუწყობდა. ამიტომ თავის მიმართვაში შეყრილ სამღვდელოებას საჭიროდ დაუნახავს მეფე, მთავრობა და

ხალხი გაეფრთხილებინა, რომ, თუ საეკლესიო კრების მოთხოვნა დაკმაყოფილებული არ იქმნებოდა და შელახული უფლებები აღდგენილი არ იქმნებოდა, უკიდურეს საბრძოლველ საშუალებისათვის მიმართვასაც არ დაერიდებოდა. საეკლესიო კრებას უნდოდა ამით ეკლესიის ძალა ყველასთვის ეგრძნობინებინა. საეკლესიო კრების მიმართვა ამის გამო გაფრთხილებითა და მუქარით თავდება და შემდეგნაირად არის დაწერილი: „ესე ამის კრებისა, აწ შეკრებულისა, ძალი ყოველთა შორის საცნაურ იყავნ წმიდისა და თუით-მპყრობელისა მეფეთა-მეფობისა თქუენისა წინაშე“, რომ „თუ ღმერთი გურისხავს და მიუდრეკელი და წმიდაა გონებაა თქუენი... მიდრკების და ესე, რააც გუიკადრებია და მოგუიკსენებია, არ დაგუეურვების ჩუენითა წესითა, რააცა დაგუიპირებია, მისნი მქნელნი ვართ,—არცა მიპრონსა გავკსნით, საქართველოასა ეკლესიათა დაგვბეჭდავთ, ხუცესთა დაგაყენებთ წირვისა და ნათლვისა და სამკუდროთა ზიარებისაგან“—აო (აქვე).

მაშინდელი შეხედულებით ამ უმკაცრესი სასჯელის საბრძოლველ საშუალებად გამოყენების გასამართლებლად, კრების მონაწილეთ აღნიშნული აქვთ, რომ ამის გარდა მათ აღარაფერი დარჩენოდათ: „თუნიერ ამისისა ქნისა სხუისა ღონისა ყოვლისაგან უღონო ვართ“—ო (იქვე).

საეკლესიო კრების მონაწილენი ეტყობა ერთგვარ უხერხულობასა გრძნობდენ, რომ მთავრობასა და სამწყსოსთან ქონებრივი საკითხის გამო ასეთი მტრული განწყობილება და განხეთქილება უნდა ჩამოგარდნილიყო, რომ მთელი თავისივე სამრევლოს დაკრულვა ბოლოს-და-ბოლოს ამქვეყნური ავლადიდების გამო უნდა მომხდარიყო ისე, რომ სამღვდელოების მოქმედება ადამიანს უნებლიეთ ანგაარებით ნაკარნახევად შეიძლება სჩვენებოდა. საეკლესიო კრება ცდილობდა მეფესთვის ამ ეკვის უსაფუძვლობა შთაეგონებინა და დაერწმუნებინა: „[არა] თუ ჩუენთუის და ჩუენისა შეძენისათუის ვიწყინებით, მაგრა საღმრთოდ

[შე]წირულისა სამღრთოდვე კამს ქონებაჲ და მიყენებაჲ და თუთ საყდართა ქონებაჲ დიდად უფრო[ს] თქუენი ქონებაჲ ა“-ო აქვე).

საეკლესიო კრების მონაწილეთ ჰსურდათ მეფეცა და სხვებიც დაერწმუნებინათ, რომ ანგაარება და პირადი სარგებლობის ინტერესი-კი არ ალაპარაკებდათ, არამედ საღმრთო სჯულის დარღვეული კანონების აღდგენის წადილი. თავიანთ განცხადებაში ბოლოს პირდაპირ ნათქვამიცა აქვთ: „საღმთონი სჯულნი მეფეთაცა ზედა მთავრობად ბრძანებულან და სადა ღმერთი დაგუქირდების, მუნ ყოველსავე შეურაცხეპყოთ“-ო (აქვე).

თუმცა საეკლესიო კრების ძეგლისწერაში სხვადასხვა ადგილას აღნიშნულია, რომ სამღვდელოება საქართველოს ეკლესიის უფლებათა შელახვისათვის პასუხისმგებელად თვით მეფე ულუ-დავითსა სთვლიდა, მაგრამ კრების მონაწილეთ ეტყობა უნდოდათ მეფისათვის მაინც ეგრძნობინებინათ, რომ ნამდვილ დამნაშავედ მათ მისი ვაზირები მიაჩნდათ და მთავარი დამნაშავე-კი ის ვაზირი იყო, რომელმაც მეფეს შეწირული მიწების გაცემა ფინანსიური გაჭირვების შესამსუბუქებელ საშუალებად წარმოუდგინა. მოხსენების წერის დროს, ამ ვაზირისადმი უაღრესი სიძულვილით გამსჭვალულ კრებას იმდენად თავი ვერ შეუკავებია, რომ მას ამ დანაშაულობისათვის ღვთის დიდ რისხვასა და შავბედითს დასასრულს უქადდა: „ღმრთისათუის შეწირულთა ადგილთა ვაზირი მაწუეველი, მაქნეველი და მნებებელი გაცემისაჲ ვითარცა არა ღმრთისაგან რისხვეულ იქმნა? და ვინც იკადრებს და გაქნევს,— ვითა კეთილის მამოქმედებელს კეთილი ნ[იქი] მიენიჭების ღმრთისა მიერ, ეგრეთვე ბოროტისა მიზეზი ბოროტსა მოისთვლებს“-ო (აქვე).

გაიმარჯვა, თუ არა, საქართველოს სამღვდელოებამ, მიაღწია, თუ არა, თავის მიზანს საეკლესიო კრებამ? მისი ძეგლისწერის დასასრული სიტყვები ისეთი შეურყეველი გადაწყვეტილებით არის გამსჭვალული, რომ უკან დასახევი გზა არა ჩანს. მეფისადმი მირთმეული ულტიმატუმი ასე თავდებოდა: „აწ აქა შეყრილნი და გაურყრელნი და მომლოდენი ამისისა დაურვებისანი ყოველნივე აქა ვართ და ულოცავთ წმიდასა მეფეთ-მეფობასა თქუენსა“-ო (აქვე).

ბრძოლა იმდენად გამწვავებული იყო, ხოლო მოთხოვნა საეკლესიო კრებას ისე კატეგორიულად ჰქონდა წარმოთქმული, რომ ეს უთანხმოება თითქოს მხოლოდ საქართველოს მთავრობის დათმობას შეეძლო ჩაექრო, რათგან უამისოდ საეკლესიო კრება თავისი მუქარის განხორციელებას უნდა შესდგომოდა. მაშასადამე, გამოსარკვევია, დაუთმო, თუ არა, საეკლესიო კრებას საქართველოს მთავრობამ და, თუ არა, სახელდობრ რა შედეგი მოჰყვა ამას?

ქართველი ჟამთააღმწერელის თხზულებით-განა ჩანს, რომ მეფე ულუ-დავითსა და მთავრობას სამღვდელოების მუქარისა არც შეჰშინებია და არც უკან დაუხევია. პირიქით, მეფეს ამ საკითხში მოქმედების ერთხელ არჩეული გეზი სიკვდილამდის არ შეუცვლია. ჩვენ ისტორიკოსს ულუ-დავითზე დამტყდარი ოჯახური უბედურება, პირმშო ძის, უდროვო სიკვდილი და თვით მეფის მუცლის სნეულებისაგან გარდაცვლაც-კი სწორედ ამისთვის მოვლენილ ღვთის რისხვად მიაჩნდა. ჟამთააღმწერელს ნათქვამი აქვს: ულუ-დავითს რომ მუცლის ავადმყოფობა შეჰხვდა და მკურნალთა წამლობამაცა და მარტყოფის ხატთან ლოცვამაც ვერა უშველა რა, „არღარა პოვა ლხინება

ამისთვის, რამეთუ მოაკლო ღმრთის მსახურება და იწყო
რღვევად საყდართა და შლად [მონასტერთა]. ამისთვის
აღიღო ღმერთმან კელი წყალობისა და პირველ წელთა
მოკუდა ძე მისი პირმშო გიორგი, სიკეთე აღმატებული, და
აქა მიიცვალა დავითცა“-ო (* 867, გვ. 711). საკმარისია
ამავე ისტორიკოსის საეკლესიო მიწების გაცემის შესახები
პირველი ცნობა გავიხსენოთ, სახელდობრ, რომ მასაც საყ-
დართა და მონასტერთა „რღვევა“-სა და „შლა“-ს უწო-
დებს, რომ ცხადი შეიქმნეს, რომ აქაც სწორედ საეპის-
კოპოზო საყდრებისა და მონასტრებისათვის შეწირული
მიწების გაცემას ჰგულისხმობს. ულუ-დავითს რომ საეკლე-
სიო კრებისათვის დაეთმო და ეკონომიური პოლიტიკა
შეეცვალა, ქართველი ისტორიკოსი პირველი ცნობის შემ-
დგომ ამ გარემოებას, უეჭველია, სადმე აღნიშნავდა და მე-
ფის სიკვდილის ამბავში ზემომოყვანილ წინადადებას აღარ
ჩაუერთავდა. მაშასადამე, საეკლესიო კრების მთელ საბუ-
თიანობასა, ვედრებასა და მუქარასაც სრულებით ამოღ
ჩაუვლია: საქართველოს მეფისა და მთავრობის ეკონო-
მიურ-ფინანსიური პოლიტიკა არ შეცვლილა.

რაკი გამოირკვა, რომ საქართველოს მეფემა და მთავ-
რობამ თავისი პოლიტიკა არ შესცვალა და საეკლესიო
კრების ულტიმატუმმა, მაშასადამე, ვერ გასჭრა, საინტე-
რესოა, თუ რა გზას დაადგა ამის შემდგომ სამღვდელოე-
ბა: აასრულა, თუ არა, მან თავისი მუქარა, დაკეტა, თუ
არა, ყველა ეკლესიები, შეაჩერა, თუ არა, საიდუმლოება-
თა აღსრულება?

საეკლესიო კრების ძეგლისწერის ის ნაწილი, სადაც
ამ უკიდურეს საშუალებაზეა საუბარი, ისე გადაჭრით არის
გამოთქმული, რომ მთავრობისაგან უარყოფითი პასუხის
მიღებისთანავე, საფიქრებელი იყო, რომ მუქარა ასრულე-
ბული უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ქართველი ჟამთააღმ-
წერელი ამაზე არაფერს ამბობს. ასეთი არაჩვეულებრივი

ამბავი-კი რომ საქართველოში დატრიალებულიყო, სრულებით დაუჯერებელია, რომ ამის შესახებ რაიმე ცნობა არ ჰქონოდა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ, დინჯი მსჯელობის შემდგომ, საეკლესიო კრებას ასეთი უკიდურესი საშუალების საბრძოლველ იარაღად გამოყენება სახიფათოდ მიუჩნევია და მუქარის განხორციელებას არ შესდგომია.

თუ ამ საეკლესიო კრების ძეგლისწერასა და მიმართ-ვას ჩავუკვირდებით, ცხადი გახდება, რომ უკვე პირველი მსჯელობის დროსვე კრებას ამ საშუალებისათვის მიმართვის მთელი საშიშროება კარგად ჰქონია გათვალისწინებული და ეს მუქარა, როგორც ეტყობა, იმდენად განსახორციელებლად არ ჰქონია განზრახული, რამდენადაც მეფისა და სამწყსოს შესაძრწუნებლად და შესაშინებლად ნახმარი ფანდი იყო. საეკლესიო კრების მეფისადმი მირთმეულ ულტიმატუმში მუქარას შემდეგი დამახასიათებელი სიტყვები მისდევდა: „და ნუ თუ ამისითა ქნითა (ე. ი. ეკლესიების დაკეტვითა და შეჩვენებით) სხუა სჯულთა და სხუას ტომთაგან მეფობასა თქუენსა საწყინო რაჲმე შემოუვიდეს და სჯულიცა ჩუენი დაკნინდეს? ეზომისა კადნიერებისა და წყენისა კადრებისათუის, ვითა საშინელისა, ღმრთისა საშინელებათაგან ვძრწით და ვიშიშვით“-ო (აქვე).

შემომოყვანილი წინადადებითგან ცხადადა ჩანს, რომ საეკლესიო კრებას ესმოდა, თუ რამდენად სახიფათო საშუალება იყო ის, რის განხორციელებასაც მეფესა და სამწყსოს ემუქრებოდა, და, ეტყობა გრძნობდა, რომ ამით შესაძლებელი იყო თვით ეკლესიასვე ეზარალა და უფრო უარესად დაცემულ-დაკნინებულიყო. ცხადია, ამავე შიშმა და შეგნებამ დაიცვა კრება ამ უკიდურესი ნაბიჯის გადადგმისაგანაც.

როგორც მეგრძოლი და მეომარი, რომელსაც მოწინააღმდეგესაგან შიში და ძრწოლა ვერ დაუმალია, თავისი მღელვარების გამოძულავნებით თავისივე მტერის გამბედაობას აძლიერებს, ისევე საეკლესიო კრების მიმართვაში შეჩვენების ბუქარის შემდგომ შიშისა და ძრწოლის შესახები წინადადებისა და ცნობის ამოკითხვა მეფეს და სართველოს მთავრობას დაარწმუნებდა, რომ ეკლესიის მუშა საშიშარს არაფერს არ წარმოადგენდა. ამიტომ შელებელია ითქვას კიდევაც, რომ საეკლესიო კრებამ კისს დამარცხებას ნაწილობრივ თითონაც შეუწყო ხელი.

§ 8. უშრისძიება მარცხისთვის.

ეკლესია და ეკლესიის მსახურნი თავის ასეთ დამარცხებასა და დამცირებას, რასაკვირველია, ასე ადვილად ვერ შეურიგდებოდენ: მათი გული საეკლესიო მიწების გაცემის გეგმის შემმუშავებელისა და განმახორციელებლისადმი, რა თქმა უნდა, წყრომითა და სიძულვილით წინანდელზე უფრო მეტად იქნებოდა ავსებული. მართლაც, ზევით უკვე გვქონდა ულუ-დავითის სიკვდილის შესახებ ქართველი ჟამთააღმწერელისა, თუ მისი წყაროს ცნობა მოყვანილი, სადაც მეფის სენისაგან განუკურნებლობა და სიკვდილი საეკლესიო მიწების გაცემისათვის ღვთაებისაგან მოვლენილ რისხვადა და სასჯელად არის წარმოდგენილი. ამასთანავე აღსანიშნავია ის განზრახვი გაზვიადებაც, როგორადაც მეფეთაგან საეკლესიოდ შეწირული მამულების გაცემის ამბავია მოთხრობილი, როდესაც, საქმის ნამდვილი ვითარების გადმოცემის მაგიერ, მთელი ეს ეკონომიურ-ფინანსიური ღონეობა ნაწოდებია „შლად საყდართა საეპისკოპოსოთა“, (*გვ. 696) ანდა „რღვევად საყდართა და შლად“ (*867, გვ. 711). ამასვე

უნა ჰგულისხმობდეს ჩვენი ისტორიკოსი, როდესაც ულუ-და-
ვითზე ამბობს „მოაკლო ღმრთის მსახურებას“-ო (* 867,
გვ. 711).

თუ სამღვდელოების მძულვარებამ მეფის პიროვნე-
ბაც-კი არ დაინდო, ადვილი წარმოსადგენელია, რაოდენ-
ი შხამი იქნებოდა დანთხეული საქართველოს მაშინდელი
მთავრობის იმ ვაზირთა-უპირველესის განსაქიქებლად და
გაპირშავებისათვის, რომელიც საეკლესიო უძრავი ქონე-
გაცემის „მნებებელი“, „მაწვეველი“ და ნამდვილი „მაწ-
ველი“ იყო. აკი მას მისი მომავალი ჯერ კიდევ საეკლესი-
კრებამ გაუთვალისწინა და უწინასწარმეტყველა, როს
„ბოროტისა მიზეზი ბოროტსა მოისთულებს“-ო! და აი მართ-
ლაც, ყოვლად ძლიერი და გაბედული ვაზირთა-უპირვე-
ლესისა და მწიგნობართ-უხუცესის ჭყონდიდელ-უჯარმე-
ლის, ბასილის, ბედიც ხომ უკუღმა დატრიალდა!..

უამთაღმწერელი მოგვითხრობს, რომ ბასილ-
ზე ხმა გაუვრცელებიათ, „სიტყუაცა იყო, ესუქნის (დე-
დოფალს) თანა-ეყო. ამისთვს შესმენილ იქმნა ბასილი წი-
ნაშე მეფისა, რომელმან სწრაფლ მოიყუანა და ბრძანა ძელ-
სა დამოკიდება. დამოჰკიდეს ძელსა შუა ქალაქსა“-ო (* 846,
გვ. 691). ამ ამბავს ჩვენი ავტორი კვლავ უბრუნდება და
იქ ზოგიერთში უფრო ვრცელი ცნობებია. მისი სიტყვით,
ბასილი უჯარმელი „მოაკუდინა მეფემან უწესოებისათვს;
თანა-ეყო ბასილი ესუქნის და არა ჰრიდა საწოლსა პა-
ტიოსანსა მეფისასა ჩოკანიცა აღიკადნა და მთავრობაც
მიიტაცა,—ამის უწესოებისათვს მოიკლა ბასილი“-ო
(* 867, გვ. 712).

ულუ-დავითთან ბასილი, მაშისადამე, დაუსმენიათ,
დედოფალთან სქესობრივი კავშირი აქვსო. ეს დასმენა
ხმებზე და ჭორებზე უნდა ყოფილიყო დამყარებული: ამას
უამთაღმწერელის გამონათქვამიც ჰმოწმობს „სიტ-
ყუაცა იყო“-ო. ამ ბრალდების საფუძვლიანობა რომ თვით

მასაც არ სჯეროდა, ამას ჩვენი ისტორიკოსის უკანასკნელი სიტყვები ცხად-ჰყოფენ. იმ საშინელი სასჯელის მოხსენების შემდგომ, რომლითაც ულუ-დავითს საქართველოს ვაზირთა-უპირველესი დაუსჯია, მას ასეთი მეტად დამახასიათებელი წინადადება აქვს დართული: „**რამეთუ იყო მეფე მალე-მორწმუნე და ლიტონიცა**“-ო (* 846, გვ.692).

მიიარაღ, მეფე რომ ასეთი გულუბრყვილო არ ყოფილიდა ისეთი ხასიათი არ ჰქონოდა, რომ ყველაფერს, რა-ც ეტყოდნენ, ადვილად იჯერებდა, შესაძლებელია იგი ასე არ დატრიალებულიყო. ხოლო, თუ გავიხსენებთ, რომ საეკლესიო მიწების გაცემის „მნებებელი“, „მაწვეველი“ და „მაქნეველი“, როგორც დავრწმუნდით, ბასილი ჭყონდიდელ-უჯარმელი უნდა ყოფილიყო, რომლისადმი ამის გამოც და იმიტომაც, რომ სასულეირო ტანისამოსის გახდა და საეროს ჩაცმაც გაბედა, სამღვდელოების მთელი სიძულვილი იქნებოდა მიმართული, მაშინ შესაძლებელია ისეთი ეჭვიც-კი წამოიჭრას, რომ ეგების ვაზირთა-უპირველესზე საბედისწერო ჭორებისა და ხმების გასავრცელებლად ნიადაგი სწორედ საეკლესიო მიწების გაცემით აღძრული ძლიერი სიძულვილით იყო მომზადებულ-გაპოხიერებული.

პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

K 8.587/2